

ההיבט הרוסי

גיליון מס' 3: דצמבר 2020 – פברואר 2021

החוקרים שהשתתפו בכתיבה: צבי מגן, דניאל ראקוב, ד"ר סופי קוצר, ד"ר נתי קנטורוביץ' ודניאלה צירולניק עורכת לשון: ד"ר יעל ברהמס

עיקרי הדברים

התקופה הנסקרת הייתה דרמטית עבור רוסיה בכל החזיתות. הצורך להתמודד עם המשבר הרפואי המתמשך וחיפוש פתרונות להתפשטות הנגיף באו על רקע העמקת המתיחות הפוליטית-חברתית ששיאה בגל המחאות בעקבות חזרתו ומעצרו של אלכסיי נבלני. ריבוי החזיתות בזירת הפנים מחייב את ממשלו של ולדימיר פוטין לחפש דרכים "יצירתיות" מיידיות להורדת הלחץ החברתי הגובר כדי לחזק את משילותו.

חרף הארכת אמנת ה-New START מסתמן כי היחסים בין רוסיה לארצות הברית תחת ממשל בידן צפויים להתנהל במתכונת לעומתית גוברת, שעלולה להקרין על חופש התמרון של ישראל בין רוסיה לבין המערב. רוסיה קוראת לחזור להסכם הגרעין עם איראן כמות שהוא ולטפל בסוגיית הטילים ובהשפעה האיראנית באזור חיצונית להסכם; היא מאותתת על חששה מפני חילופי מהלומות בין ישראל לאיראן בסוריה; ולהערכתנו בחודשים הקרובים יסכמו מוסקבה וטהראן על עסקאות נשק חדשות.

חיסוני הקורונה נהפכים לכלי חדש בסל כלי ההשפעה של רוסיה בתחום מדיניות החוץ שלה, לרבות במזרח התיכון.

תוצאות הבחירות בקזחסטן שיקפו את המשך אחיזתן של האליטות הוותיקות בשלטון אגב דיכוי האופוזיציה. בחירת ז'פארוב לנשיא קירגיזסטן לוותה בשינוי החוקה ושיטת הממשל. ברקע לכך מתעצמת התחרות בין רוסיה לסין על הדומיננטיות במרחב מרכז אסיה, וזו עלולה להסלים ביתר שאת אם ממשל בידן יגביר את מעורבותו הפוליטית במרחב.

בגיליון זה נכללו ארבעה מאמרי העמקה:

- מסתמן שהיחסים בין רוסיה לארצות הברית צועדים לעבר משבר חדש, מאת דניאל ראקוב ויוחאי גויסקי
- הפדרציה הרוסית ורפובליקות מרכז אסיה: בין בריתות אזוריות לאינטרסים מקומיים, מאת ד"ר זאב לוין
- מעורבות רוסית פוליטית במולדובה: הצלחות אופרטיביות ומגבלותיהן האסטרטגיות, מאת ד"ר דימה קורס
- מלחמת קרבאך השנייה: המאזן האסטרטגי בדרום הקווקז והשלכותיו על ישראל, מאת דניאל ראקוב

תוכן העניינים

הפרקים האקטואליים

3	<u>רוסיה: בין קורונה לנבילי, זירת פנים</u>
8	<u>"דיפלומטיית החיסונים" – מנגנון חדש בסל הכלים של רוסיה</u>
11	<u>הבחירות בקירגיזסטן ובקזחסטן והשפעת היחסים בין ארצות הברית, רוסיה וסין על אזור מרכז אסיה</u>
15	<u>התעוררות ביחסי ישראל-רוסיה: החזרת הצעירה מסוריה, המערכה שבין המערכות בסוריה והנושא הפלסטיני</u>
19	<u>המדיניות הרוסית במזה"ת לקראת עידן ביידן</u>
מאמרי העמקה	
23	<u>מסתמן שהיחסים בין רוסיה לארצות הברית צועדים לעבר משבר חדש</u> יוחאי גויסקי ודניאל ראקוב
28	<u>מעורבות רוסית פוליטית במולדובה: הצלחות אופרטיביות ומגבלותיהן האסטרטגיות</u> ד"ר דימה קורס
34	<u>הפדרציה הרוסית ורפובליקות מרכז אסיה: בין בריתות אזוריות לאינטרסים מקומיים</u> ד"ר זאב לוין
44	<u>מלחמת קרבאך השנייה: המאזן האסטרטגי בדרום הקווקז והשלכותיו על ישראל</u> דניאל ראקוב

חזרה לעיקרים

רוסיה: בין קורונה לנבלני, זירת פנים

חודשי החורף הראשונים לרוב שקטים בזירה הפנים רוסית: סיום השנה החולפת וחגיגות ראשית השנה החדשה מכניסות את המדינה לתרדמת פוליטית וחברתית. מעבר השנים הנוכחי 2020–2021 נבדל מאוד מהדפוס המתואר לעיל. שינויים מדיניים הולכים ומתממשים בזירות החוץ המרובות של רוסיה, הן בזירת החוץ הקרובה והן בזירה הבין-לאומית הרחוקה, וגם הזירה הפנימית שלה נעדרה כמעט לחלוטין את השקט המנומנם שאפיין את אותה התקופה בשני העשורים האחרונים.

בחודשים האחרונים נאלצה רוסיה להתמודד עם שורה רחבה של בעיות, כלכליות וחברתיות כאחת. [חזרתו](#) של מבקר המשטר אלכסיי נבלני (Navalny) לרוסיה, מעצרו, משפטו [והמאסר בפועל](#) שהוטל עליו בסופו, ערערו את הסדר הציבורי במדינה. מראשית הסתיו רוסיה מתמודדת עם הגל השני של נגיף הקורונה ועם היקף הדבקות שלפי פרסומי הרשויות הוא מן הגבוהים בעולם. השאיפה להימנע מפגיעה בלתי הפיכה במשק חייבה את הרשויות לתמרן בין הצורך לשמר פעילות כלכלית וציבורית בעצימות מספקת ובין הרצון לבלום את התפשטות המחלה. נוסף על כל אלה ממשיך תהליך היישום של שינויי החקיקה שנועדו לחזק את מעמדו של השלטון המרכזי ולאפשר לו להדק את הפיקוח על מגוון תחומי החיים.

פרשת אלכסיי נבלני

המחאה הציבורית בפריפריה הרוסית שהתלקחה בחודשי הקיץ ובראשית הסתיו של 2020, דוגמת ההפגנות בחברובסק (Khabarovsk), הלכה ודעכה בין בגלל חוסר היכולת להשפיע על השינוי ובין בשל בואו של החורף. לעומת זאת, כפי שהערכנו בגיליון הקודם של "ההיבט הרוסי", חזרתו של נבלני מגרמניה, שם עבר תהליך של שיקום רפואי לאחר הניסיון להרעילו בחומר לחימה כימי, הייתה עלולה להלהיט את השטח מחדש, והקרמלין ניסה למנוע אותה בכל דרך אפשרית משום שהעריך כי המשך הישגותו של נבלני מחוץ לגבולות המדינה יפגע בפופולריות ההולכת וגוברת שלו, גם אם היא עדיין איננה גבוהה. על כן ננקטו צעדים משפטיים שנועדו להשאירו מחוץ לגבולות המדינה, כגון פקודת המעצר שהוצאה נגדו ב-29 בדצמבר 2020 באמתלה של אי-התייצבות לחיקור דין, וכן ההכרזה ב-11 בינואר 2021 שהוא "דרוש חקירה". נבלני מצידו המשיך לאתגר את המשטר ואת שירותי הביטחון בשורה של חשיפות מרעישות, שהבולטת בהן – [שיחה](#) עם אנשי הפס"ב (שירות הביטחון הפדרלי של רוסיה) שלטענתו היו מעורבים בהרעלתו, והודאתם בכך.

חזרתו לרוסיה אם כן הייתה צעד מתבקש עבורו, ומעצרו בשדה התעופה ב-18 בינואר 2021 היה צעד מתבקש עבור הרשויות ברוסיה – כניסה "חלקה" שלו למדינה, על אף צווי המעצר, הייתה מצביעה על חולשה וגורמת למשטר נזק רב יותר מהנזק התדמיתי שעלול היה להיגרם עקב המעצר. וכך הצליח אלכסיי נבלני לגרור את הקרמלין להתנהלות תגובתית מובהקת, גם אם במחיר חירותו וביטחונו האישי. העובדה

כי תיזמן את הגעתו לרוסיה לקראת השבעתו של ג'ו ביידן לנשיאות ארצות הברית אפשרה לו שליטה מלאה על סדר היום הרוסי-מערבי וזימנה לחצים בין-לאומיים גדולים על מוסקבה כבר מן הרגע הראשון.

אפשר להעריך כי הן המעצר והן המשפט וגזר הדין שקיבל בפועל היו מבחינתו של נבלני סיכון מחושב. את תדמית הלוחם בשחיתות, ששאף לשמר, חיזק [פרסום](#) הסרט על ארמונו, לכאורה, של ולדימיר פוטין לחופי הים השחור. הסרט, שזכה ביותר ממאה מיליון צפיות בתוך פחות משבוע, תוזמן להתפרסם עם הגעתו ומעצרו של נבלני ואמור היה בסופו של דבר לסייע בהחייאת תנועת המחאה ולהוציא לרחובות הפגנות מרובות משתתפים. אך אלה לא קרו. עם זאת התגובות האלימות של גורמי האכיפה והניסיון, הנואש כמעט, למנוע את ההפגנות הן ב-23 בינואר 2021 והן ב-31 בינואר 2021, וכן האלימות שהופעלה נגד המפגינים לאחר הקראת גזר הדין ב-2 בינואר 2021, מצביעים על החשש של הרשויות מאובדן השליטה.

לפי מטה המאבק של נבלני, למרות כל הניסיונות לגייס קהל רב ככל שניתן מספר המשתתפים בהפגנות היה צנוע יחסית גם לחורף הרוסי. נוכחות מועטה זו מצביעה על חוסר הפופולריות של נבלני ואף על חוסר היעילות של הפגנות המחאה בעיני הציבור, אף שבשנים האחרונות [שיעור המשתתפים בהפגנות](#) הלך וגדל בהדרגה. לעומת זאת העובדה כי בקרב המפגינים היה שיעור ניכר של צעירים, שהיו קהל היעד של המארגנים מלכתחילה, [מצביעה](#) על שינוי ברור בדפוס המחאות בקרב הציבור ועל תחילת ההשתלבות בהן של האוכלוסייה הצעירה, שעד כה לרוב נמנעה מלצאת לרחובות. הסקרים שנערכו סמוך למחאות אכן

מאות שוטרים מקיפים כמה עשרות מפגינים בעיר קרסנויארסק, 31 בינואר 2021. המקור: טוויטר של מטה נבלני בקרסנויארסק
teamnavalnykrsk@

מצביעים על היווצרותו של פער בין צעירים למבוגרים בתמיכת הציבור הרוסי בנבלי: בעוד הקהל הצעיר משנה בהדרגה את יחסו לנבלי מניטרלי (חוסר עניין) לתומך, הציבור המבוגר יותר עושה בדיוק את הדרך ההפוכה – שיעור המבוגרים שיחסם לפעילותו שלילי, הולך וגדל. ובכל זאת חייבים לזכור כי לפי שעה רוב האוכלוסייה ברוסיה אינו רואה בנבלי ובפעילותו פתרון לבעיותיו.

בתקופה הקרובה אפשר יהיה לבחון האם האסטרטגיה החדשה של האופוזיציה החוץ-מערכתית (*nesistemnaya opozitsiya*) של רוסיה הצליחה להניב פירות, בהתחשב כמובן בהמשך תחזוקת מעמדו של נבלי גם כשהוא נמצא מאחורי סורג וברח. יש סבירות גבוהה כי חוסר היכולת לעורר המונים לצאת לרחובות הוביל את לאוניד וולקוב, ממקורבי נבלי, להודיע ב-4 בפברואר 2021 על דחיית המחאה ההמונית לחודשי האביב-קיץ כדי למנף הצלחה פוליטית לקראת הבחירות ל"דומא" (הבית התחתון של הפרלמנט) בסתיו הקרוב. בתוך כך ממשיך להתנהל במישור הציבורי-מדיני המאבק לשחרורו של נבלי.

הרשויות מצידן נאלצו להיגרר לתגובה חריפה משום שכל הבלגה או תגובה רפואית יותר עלולה הייתה להתפרש סימן לחולשה, להצית ביתר שאת את מאבקי הכוחות בין קבוצות השליטה בתוך המדינה ולהציב את רוסיה בעמדה נחותה ביחסיה עם המערב, בפרט עם הממשל האמריקאי החדש. אפשר להעריך כי לפי שעה הושג סטטוס קוו המאפשר לשני הצדדים לבצר את מעמדם, ונבלי עשוי להפוך לכלי במשא ומתן לשיפור היחסים בין הקרמלין לוושינגטון ולבריסל.

לפי שעה **המשמעות העיקרית** של המחאות האחרונות ברוסיה היא כי הדור הצעיר יוצא במהירות מהאפתייה הציבורית ומתחיל להביע את דעתו באופן נוקב. בניגוד לדורות הבוגרים יותר, שיכולים להביע תמיכה בדרך של הבעת גינוי מרחוק, בני ה-20–30 חשים הזדהות אישית עם המתרחש, וזו עשויה להשפיע על החלטתם להשתתף במחאות בגופם. כל זה מחייב את המשטר להתאים את דרכי הפעולה לשפה ולקצב המוכרים לצעירים, דבר שלפי שעה אינו מצליח. לפי **סקר שערב** מרכז LEVADA בשלהי ינואר–תחילת פברואר 2021 (כלומר לאחר שני גלי המחאה), 46 אחוזים מקרב בני ה-18–24 אינם מרוצים מתפקודו של הנשיא (לעומת 51 אחוזים שמרוצים). אולם לפני שלוש שנים שיעור הבלתי מרוצים עמד על 18 אחוזים בלבד (לעומת 80 אחוזים שהביעו תמיכה), נתון המצביע על צניחה מהירה של אמון הצעירים בקברניטי המדינה. עם זאת הפעלת מנגנוני הדיכוי נגד המחאה, הן בשלבים המקדימים והן במהלכה, נותנת את אותותיה על מספר המשתתפים ועל היקפי התמיכה הצנועים בנבלי ובתנועתו, הרבה פחות מהמקווה.

המאבק בקורונה

כמו ברוב מדינות העולם היה גל הקורונה השני ברוסיה עוצמתי וקטלני יותר מהראשון. בשלהי נובמבר דיווחו הרשויות במוסקבה על גידול של 300 אחוזים בהיקפי התמותה. כמו כן לדברי ראש העירייה סרגיי סוביאנין **כמחצית תושבי העיר** כבר פיתחו נוגדנים לנגיף – משמע שנדבקו בו בדרך זו או אחרת. הפורטל האופוזיציוני "Meduza" העריך כי בסוף שנת 2020 **כרבע** מכלל האוכלוסייה במדינה חלה בקורונה.

תחילת החיסונים ב-6 בפברואר 2021 [לא זכתה](#) להיענות גבוהה מצד הציבור – 9 אחוזים הביעו נכונות מוצקה להתחסן, ועוד כ-21 אחוזים ציינו כי יש סבירות גבוהה שיתחסנו.

בתוך כך נמשכה מלחמת התודעה על החיסון "ספוטניק V", ששיאה בחילופי האשמות בין האיחוד האירופי ובין משרד החוץ הרוסי. ב-28 בדצמבר 2020 [האשים](#) ז'וזף בורל, הנציג העליון לענייני חוץ ומדיניות ביטחון של האיחוד האירופי, את רוסיה בכך שהיא מקדמת חדשות כזב סביב החיסונים המתחרים כדי להגדיל את תפוצת החיסון הרוסי. בתגובה [האשימה](#) מריה זכרובה, דוברת משרד החוץ הרוסי, את המערב ב"תחרות לא הוגנת". ולמרות זאת העובדה כי רוסיה בחרה לפעול בצינורות המקצועיים המקובלים כדי לאשרר את "ספוטניק V" בארגון הבריאות העולמי, מצביעה כי מוסקבה אומנם רואה בקידום החיסון שלה כלי מדיני-תודעתי חשוב, אך מעדיפה [להקפיד](#) על הליך תקין ומקצועי שיאפשר לה הן לקדם את מעמדה בזירה הבין-לאומית והן לאותת לאוכלוסייה שלה פנימה כי החיסון יעיל ובטיחותי.

המגבלות הנרחבות שהוטלו על חגיגות ראשית השנה החדשה (Noviy God) הראו כי הממשל המרכזי והרשויות המקומיות אכן היו מודאגים ממצב התחלואה. מבצע החיסונים הארצי [החל](#) ב-18 בינואר 2021 ולווה בפרסום חברתי המעודד את האוכלוסייה לבוא ולהתחסן. אפשר להעריך כי הסיבות לכך היו לא רק השיעור הנמוך של המעוניינים להתחסן, אלא גם הצורך ליצור מסה קריטית שתאפשר להחזיר את המשק לתפקוד סביר ולמנוע את המשך הפגיעה הכלכלית בו. השאיפות העקביות של הרשויות ברוסיה להימנע מסגר מלא, כמו הסגר שהוטל בתקופת הגל הראשון, מראות כי קיים קושי אובייקטיבי לתמרן בין הסוגיה הרפואית לסוגיה הכלכלית. יתרה מזו, [ההצהרות](#) הנוקבות של בכירי הממשל ושל הנשיא פוטין עצמו [נגד](#) עליית המחירים במשק נועדו למנוע פגיעה כלכלית שעלולה לערער את הסדר הציבורי וליצור חזית עימות פנימית נוספת על המחאות החברתיות ועל המלחמה בנגיף.

ביטול המגבלות [שהכריז](#) הנשיא ב-25 בינואר 2021, נועד בראש ובראשונה להצביע על שיפור המצב ועל יעילות המאבק שנשא פרי. ברם תהליך היציאה ההדרגתי והדיפרנציאלי, כלומר עם הקפדה ברורה על ההבדלים בין המחוזות, מראה כי הרשויות ברוסיה ממשיכות לחפש את האיזון הרפואי-כלכלי המיטבי.

בתקופה הקרובה ימשיך הממשל הרוסי להתמודד עם אסטרטגיית היציאה שתאזן בין הצרכים השונים, כדי למנוע פגיעה באוכלוסייה שעלולה, מצידה, להזין את המחאות. לצורך זה תהיה חשיבות עליונה להגדלת היקפי ההתחסנות, גם אם באמצעות הסדרת ההכרה בחיסון הרוסי מצד הגורמים המקצועיים בעולם. נוסף על הצורך הפנימי תהיינה לכך השלכות גם על שיפור מעמדה של רוסיה בזירה הבין-לאומית.

השינויים בחקיקה

מאז נובמבר 2020 החלה רוסיה ביישום הדרגתי, אך מהיר, של השינויים בחוקה שנקבעו בעקבות משאל העם ב-1 ביולי 2020. עד סוף 2020 אישר הפרלמנט חבילה של כמאה חוקים או תיקוני חוק שאפשרו את ביצור מעמדו של הנשיא, העניקו סמכויות נרחבות לרשות המבצעת והסדירו סופית את מעמדה של

[מועצת המדינה](#) ואת רשימת בעלי התפקידים החברים בה. כמו כן אושרה שורה של חוקים [שנועדו לצמצם](#) עוד יותר את חופש המחאה מזה ואת פיקוח הרשויות על פעילות המוסדות הלא ממשלתיים מזה.

החיכוך עם המערב והחשש מפני התערבות זרה בענייניה הפנימיים של רוסיה, כפי שקרה בתקופת אובמה (המזוהה לפי שעה עם ממשלו החדש של בידן), הניעו את הממשל הרוסי לפעול גם לקידום [חקיקה](#) [מחמירה](#) נגד מעורבות זו. אולם הליך זה נועד לא רק לאותת למערב פן יתערב בנעשה בתוך רוסיה, אלא גם להרתיע את גורמי האופוזיציה הפנימיים ולהקשות עליהם עוד יותר את הפעילות הפוליטית. ולמרות זאת המחאות בעקבות חזרתו של אלכסיי נבלני, מעצרו, משפטו וגזר דינו, מצביעות כי הן המערב והן גרעין האופוזיציה החוץ-מרכזית הפועל בחסות המערב, לא נענו לאותות האזהרה.

ערעור הסדר הציבורי על ידי עצרות המחאה, למרות החקיקה המסיבית בשלהי 2020, מחייב את הממשל הרוסי לפעול במהירות להשבת הסדר על כנו. אם לא יעשה זאת, הוא, כאמור, עלול להצטייר חלש בעיני הכוחות הפנים-רוסיים היריבים לנשיא פוטין ולצוותו, שהחקיקה בשנת 2020 נועדה בראש ובראשונה להצר את צעדיהם.

סיכום

לסיכום אפשר לומר כי החודשיים האחרונים היו תקופה דרמטית מרחיקת לכת מבחינת המשטר הרוסי ויכולתו להתקיים. הצורך להתמודד עם שורה של משברים מבית, חלקם חדשים וחלקם מתמשכים, מחייב את הנשיא פוטין לנסות למנוע ריבוי חזיתות פוליטיות, מדיניות וחברתיות, כדי לעצור את ערעור הסדר במדינה. ההשפעה ההולכת ומתרחבת של גורמי חוץ על המצב הפנימי ברוסיה, דורשת תגובה מיידית ולו כדי לבלום את התחזקותה המחודשת של התחרות השלטונית מבית. כל זאת כמובן נוסף על האתגרים המדיניים בזירה הבין-לאומית לנוכח השינוי שממשל בידן עשוי לערוך במדיניות האמריקאית כלפי רוסיה.

לפי שעה נראה כי המשטר ברוסיה הצליח לשמר את יציבות מעמדו, אך שנת 2021 מזמנת לו אתגרים רבים מלבד מצב התחלואה במדינה. הבחירות ל"דומא" העתידות להיערך בספטמבר 2021 הן מבחן גם לאנשי האופוזיציה החוץ-מרכזית של נבלני וגם לפוטין עצמו. הראשונים הוכיחו כי אינם נרתעים עוד מעימות חזיתי עם הממשל ומנסים בגלוי לגייס תמיכה רחבה מבית ומבחוץ. לעומתם פוטין ואנשיו לא זו בלבד שהם חייבים לשמר סדר במדינה, אלא בראש ובראשונה יהיה עליהם לעשות זאת מבלי שייפגע מעמדם הרשמי המעניק להם רוב חוקתי.

"דיפלומטיית החיסונים" – מנגנון חדש בסל הכלים של רוסיה

מימיו הראשונים של משבר הקורונה פיתוח החיסונים, אישורם והפצתם לחו"ל מטופל ברוסיה כסוגיית ביטחון לאומי ברמה הגבוהה ביותר. הנשיא פוטין המשיך את פיתוח החיסונים למרוץ לחלל בין ארצות הברית לברית המועצות בימי המלחמה הקרה, והציב את שיתוף הפעולה הבין-לאומי בנושא החיסונים במרכז מדיניות החוץ הרוסית. רוסיה הזדרזה לאשר את החיסון שפיתחה עוד בטרם הסתיים שלב ג' של הניסויים, בניגוד למקובל בעולם הפרמקולוגי, כדי [להכריז](#) באוגוסט 2020 על ניצחונה במרוץ ועל היותה הראשונה בעולם המאשרת לשימוש חיסון נגד קורונה. החיסון פותח במכון Gamaleya. הכינוי שלו "ספוטניק V" מתכתב עם שם הלווין הראשון "ספוטניק", והתוספת V מסמלת את הווירוס (Virus), אך גם את [הניצחון](#) (Victory). התהליך של פיתוח החיסון וההתמודדות עם המגפה בכלל מוצגים בתקשורת הממסדית הרוסית במונחים של גבורה ואומץ לב, והם מושווים לגיוס הלאומי של ברית המועצות למאבק בגרמניה הנאצית.

החיסון השני, EpiVacCorona, פרי פיתוחו של מכון Vector, אושר לשימוש ברוסיה בשלהי 2020. בפועל יוצרו עד היום רק 80,000 מנות ממנו, כך שהדרך עד לייצור ההמוני היא ארוכה. ב-20 בפברואר 2021 [הכריזה](#) רוסיה שוב על הישג, מאחר שהייתה המדינה הראשונה בעולם לאשר מבחינה רגולטורית חיסון שלישי פרי פיתוחה, הפעם במכון Chumakov (אף כי גם הניסויים שלו טרם הושלמו).

את שלושת החיסונים שאושרו ברוסיה פיתחו מכוני מחקר ממלכתיים, ופקידי ממשל ואנשי המערכת הביטחונית אולצו "להתנדב" להשתתף בניסויים. עוד בשלב התנעת תהליך המחקר והפיתוח שולבה הקרן הרוסית להשקעות ישירות (RDIF), המקדמת מיזמי השקעה משותפים ברוסיה [וכפופה הלכה למעשה](#) לנשיא עצמו, בתהליך מימון ואיתור שותפים במיזם החיסונים. לפי [תחקירים](#) שפורסמו בחודשים האחרונים מנכ"ל RDIF דמיטרייב הוא חבר משפחה אישי של בתו הבוגרת של פוטין. ל-RDIF יש רשת בין-לאומית של שותפים, ובולטות בה קרנות הון ריבוניות ממדינות המפרץ הפרסי שסייעו בניסויים הבין-לאומיים של החיסון "ספוטניק V" והבטיחו את האפשרות לרכוש אותו עם הבשלת המחקר והפיתוח.

התמונה: משרד החוץ הרוסי, 1 בפברואר, 2021

הביקורת המערבית על הליך אישור החיסונים הרוסיים והערעור על האפקטיביות הרפואית שלהם [הכבידו](#) על סדר היום, הרעיל ממילא, בין רוסיה לבין האיחוד האירופי. שירותי המודיעין הרוסיים נתפסו בקיץ 2020 על ידי יריביהם במערב [מנהלים](#) מבצעי איסוף בסייבר נגד מוסדות מחקר מערביים העוסקים במחקר ופיתוח של החיסונים. בכירי האיחוד האירופי הביעו במשך חודשים התנגדות להצטיידות בחיסון הרוסי, הטילו ספק ביעילותו וטענו כי הוא משמש מרכיב בקמפיין דיסאינפורמציה נגד המערב. על כן בחודשים האחרונים לפעילות הדיסאינפורמציה בנושא הקורונה מטעם שירותי הביון וגופי התקשורת הרוסיים, [התווסף נרטיב](#) אשר מאדיר את אמינותם של החיסונים הרוסיים ואת יעילותם ומבליט חדשות שליליות על החיסונים המערביים. למשל כל דיווח על תופעות לוואי של חיסוני פיזר בישראל קיבל הבלטה יתרה בתקשורת הרוסית.

בראשית פברואר 2021 [פורסמו](#) בכתב העת המדעי LANCET עדויות (תוצאות הביניים של שלב ג' בניסויים) בדבר היעילות הגבוהה של "ספוטניק V" (91.6 אחוזים), ומדינות אירופה [מגלות פתיחות](#) לאשרו לשימוש אם יעבור את הליכי הרישוי הנדרשים. החיסון השני שאושר ברוסיה EpiVac עדיין נמצא בשלב ג' של הניסויים, וברוסיה [טוענים](#) כי הוא יעיל ב-100 אחוזים. הפרסום של LANCET הוביל להכפלת מספר המדינות המאשרות שימוש בספוטניק בתוך פחות מחודש.

מאז אושר החיסון ברוסיה התבררו מגבלות הייצור של תעשיית התרופות הרוסית – יוצרו עד כה [10 מיליון](#) מנות בסך הכול. אף כי רוסיה ניצבת במקום הרביעי בעולם [בהיקף התחלואה](#) (יותר מ-4 מיליון נדבקים), רק מספר קטן של אזרחים רוסיים חוסנו עד כה, [כנראה מיליונים בודדים לכל היותר](#), וסטטיסטיקה רשמית ובהירה בנושא מתבלטת בהיעדרה. פוטין [הכריז](#) כבר כמה פעמים על מבצע חיסון המוני לאומי, אך הקצב עודנו נמוך.

בחודשים האחרונים חברות התרופות הרוסיות הפרטיות מנסות להקים במהירות תשתיות ייצור. הכוונה הייתה להגיע בפברואר-מרס 2021 לכדי קצב ייצור של 20-30 מיליון חיסונים בייצור מקומי, אך בינתיים ניכר עיכוב במימוש התוכניות. לטענת מנכ"ל RDIF נכון לדצמבר 2020 יש הזמנות לכ-1.2 מיליארד מנות חיסון מ-50 מדינות, וחוזים לייצור בהודו, בברזיל, בסין, בדרום קוריאה ועוד. בפברואר 2020 הוא טען כי עד סוף השנה ייוצרו [700 מיליון](#) חיסונים. הרוסים מדגישים את היתרונות של "ספוטניק V" לעומת החיסון של פיזר ולעומת חיסונים מערביים אחרים - עלות נמוכה יחסית (כ-10 דולר למנה), יכולתם להישמר במקרר רגיל ומיעוט תופעות לוואי. הרוסים מבטאים נכונות לחתום על הסכמים להעברת הטכנולוגיה והייצור למקומות אחרים בעולם.

[רוסיה, כמו סין, רואה במזרח התיכון שוק מרכזי לחיסונים שפיתחה](#) וסבורה ששיתופי הפעולה הנוגעים לייצורם או למכירתם עשויים להיות מנגנון השפעה משלים בסל הכלים שלה באזור. תורכיה וכמה מדינות במפרץ ובצפון אפריקה השתתפו בניסויים הקליניים של החיסונים הרוסיים, ורוסיה העלתה אפשרות

לשיתופי פעולה בנושא החיסונים עם כל שותפותיה באזור. [מ-37 המדינות שכבר אישרו](#) את השימוש בחיסון "ספוטניק V" נכון 28 בפברואר 2020, 9 הן מהמזרח התיכון (איראן, אלג'יריה, מצרים, סוריה, תוניסיה, הרשות הפלסטינית, לבנון, איחוד האמירויות הערביות ובחריין). דמיטרייב טען כי יש הסכמה על ייצור החיסון [בתורכיה](#), אולם העניין טרם סוכם רשמית.

ישראל באה במגע עם הרוסים בנושא החיסונים בחודשי הקיץ והסתיו, אולם משהובטח מלאי של חיסונים מערביים הדבר הוסר מסדר היום. הסניף המוסקבאי של בית החולים הדסה היה מעורב בניסויים הקליניים של "ספוטניק V", ומנהלי הדסה העידו על איכותו בחודשים האחרונים. הדסה [הזמינה](#) אופציה לרכישה של כ-1.5 מיליון מנות "ספוטניק V", מבלי שניתן לחיסון אישור רגולטורי בישראל. מאחר שאישור כזה מתממה, הוצעה [חלופה](#) של אספקת החיסון לרשות הפלסטינית.

הרשות הפלסטינית רכשה [110,000 מנות](#) (10,000 מהן הן תרומה רוסית, לא ברור מהיכן הגיע המימון לשאר). בינתיים [סופקו](#) 10,000 מנות (2,000 מהן הועברו לעזה). עוד 20,000 מנות [שתרמו האמירתיים](#) הועברו לעזה דרך מצרים. ישראל מצאה עצמה בעיצומן של [שתי מחלוקות](#) בנוגע לספוטניק עקב הקשיים שהערימה על העברת מנות חיסון מהרשות לעזה, ועקב המימון שהעניקה, על פי פרסומים זרים, לאספקת 100,000 מנות חיסון לסוריה במסגרת עסקה הומניטארית להחזרת נערה ישראלית מסוריה (ראו פירוט בפרק "התעוררות ביחסי ישראל-רוסיה").

לסיכום – ניכרת עלייה בפתיחות בעולם לאישורם ולייצורם של החיסונים הרוסיים, עם הצטברותן של עדויות מוסמכות ליעילותם. אם מוסקבה תתגבר על קשיי הייצור והרישוי, יתאפשר לה לחסן את האוכלוסייה המקומית ובכך לחזק את הדימוי הפנים-רוסי לעוצמתו של משטר פוטין, המאותגר כעת בגלל פרשת נבלני, וגם לחזק את המוניטין של יעילות החיסון. כל אלה עשויים לסלול את הדרך להפיכת החיסונים למנגנון חשוב במודל ההשפעה הרוסי בעולם ובמזרח התיכון.

נראה כי ההזדמנות העיקרית של רוסיה בתחום "דיפלומטיית החיסונים" היא במדינות העולם השלישי משום שלהן יש מעט ברירות אחרות וחששן מלהיקשר למוסקבה מועט. המגבלות הפיננסיות של הכלכלה הרוסית מכתיבות שרק חלק קטן מהחיסונים יוענקו כסיוע בלי תמורה. ואולם כמו בפרויקט השפעה רוסיים אחרים (נשק, גז, אנרגיה אטומית) מוסקבה, בסיוע RDIF, עשויה לגבש הסדרי מימון שיתפרסו על פני כמה שנים.

לכאורה מחסור החיסונים באירופה פותח פתח לשיפור היחסים בין רוסיה ובין המערב, אך ספק אם הזדמנות זו תנוצל במלואה. מימושה ייתקל בחסמים רבים: מאמצים נמרצים מדי של מנגנוני התודעה הרוסיים "לשווק" את סיועם לאירופה, החשדנות האירופית כלפי יוזמות שיתוף פעולה רוסיות והעוינות האירופית-רוסית ההדדית, הגוברת בחודשים האחרונים על רקע פרשת נבלני ועל רקע [הביקור השנוי במחלוקת](#) במוסקבה של ג'וזף בורל, הנציג העליון לענייני חוץ ומדיניות ביטחון של האיחוד האירופי, ביקור שבריסל רואה בו השפלה פומבית רוסית מכוונת.

חזרה לעיקרים

הבחירות בקירגיזסטן ובקזחסטן והשפעת היחסים בין ארצות הברית, רוסיה וסין על אזור מרכז אסיה

תוצאות הבחירות לנשיאות בקירגיזסטן ולפרלמנט הקזחי שהתקיימו ב-10 בינואר 2021, לא היו הפתעה כשלעצמן, אך הן מעלות שאלות בעיקר לנוכח ממשל בידן והשינוי שהוא מחולל בגישה של ארצות הברית לאזור מרכז אסיה ולנוכח יחסי מדינות האזור עם רוסיה ועם סין. הגברת הנוכחות האמריקאית באזור מחדדת את התחרות הבין-מעצמית וללא ספק תשפיע גם על התפתחותן העתידית של מדינות מרכז אסיה.

יחסו של ממשל בידן לאזור מרכז אסיה

[חשיבות המעורבות האמריקאית באזור](#) (כולל קידום נושא זכויות האדם, פיתוח החברה האזרחית ופיתוח כלכלי) נובעת מכך שמרכז אסיה היא מעין אזור חיץ בין סין לרוסיה. ימים ספורים לאחר השבעתו של הנשיא בידן הקימה ממשלת ארצות הברית בשיתוף עם ממשלות קזחסטן ואוזבקיסטן קרן לשותפות ולהשקעות במרכז אסיה בהיקף של מיליארד דולר. כמו כן ארצות הברית שמה את הדגש על הגברת הסיוע ההומניטארי לאזרחי מדינות מרכז אסיה, בעיקר בסיוע למאבק במגפת הקורונה, באמצעות הסוכנות האמריקאית לפיתוח בין-לאומי (United State Agency for International Development, USAID). בתמורה ארצות הברית צפויה להקשיח את הדיאלוג עם הנהגת מדינות האזור בכל הקשור לכיבוד זכויות האדם ולפיתוח החברה האזרחית.

הבחירות לפרלמנט בקזחסטן

על פי התוצאות הסופיות של הבחירות לפרלמנט הקזחי, רק שלוש מפלגות נכנסו לפרלמנט: מפלגת השלטון Nur-Otan קיבלה 71.9 אחוזים מקולות המצביעים, מפלגת Ak-Zhol קיבלה 10.95 אחוזים ו-People's Party of Kazakhstan קיבלה 9.1 אחוזים. שיעור ההצבעה הכלל ארצי הגיע ל-63.3 אחוזים. עם זאת נמדדה שונות בשיעורי ההצבעה באזורים השונים של המדינה: בצפון קזחסטן שיעור ההצבעה הגיע ל-75.5 אחוזים, בעוד שבאלמטי, העיר הגדולה ביותר בקזחסטן ובירתה לשעבר, רק 30 אחוזים מבעלי זכות הבחירה הגיעו לקלפי. שיעור ההצבעה הנמוך, בעיקר בערים הגדולות, מצביע על אכזבת האוכלוסייה (בעיקר צעירים ומשכילים) מהנהגת המדינה משום שהיא אינה מגבשת מתווה ליציאה מהמשבר הכלכלי, שהחמיר מאוד בעקבות מגפת הקורונה.

כמו כן אין לציבור ציפיות רבות שההנהגה תיישם רפורמות הנוגעות לזכויות אדם ולפיתוח החברה האזרחית. את המדינה ממשיכים להנהיג פוליטיקאים ותיקים. נורסולטן נזרבייב, שהיה הנשיא הראשון של קזחסטן, מכהן כיום בתפקיד יו"ר מפלגת השלטון Nur-Otan, אך למעשה ממשיך להנהיג את האומה. בעם שורר חוסר שביעות רצון מפולחן האישיות של נזרבייב. במהלך חגיגות "יום הנשיא הראשון" (שחל ב-1 בדצמבר מאז 2011) נתלו במרכז העיר אלמטי כרזות גדולות שנשאו את הכתובת "47.3 מיליארד

טנגה עבור שם [של אדם אחד]". לפי הערכות שונות יותר מ-47.3 מיליארד טנגה (קרוב ל-111 מיליון דולר) הוצאו על הנצחת שמו של נזרבייב.

שלט מחאה נגד נזרבייב
תמונה: Ayan Kalmurat, RFE/RL

הישארות האליטות הוותיקות בשלטון מבטיחה גם את המשך מדיניות החוץ הלויאלית כלפי רוסיה. עם זאת קזחסטן מבינה היטב את הערך המוסף של סין שבא לידי ביטוי באמצעות תמריצים שמעניקה יוזמת החגורה והדרך (Belt and Road Initiative, BRI) – תוכנית סינית להשקעות ארוכות טווח שמטרתה פיתוח תשתיות והאצת השילוב הכלכלי של מדינות מרכז אסיה. יתר על כן תחת מטריית הביטחון של ארגון שאנגחאי לשיתוף פעולה (Shanghai Cooperation Organization, SCO) הגבירה סין את התחייבויותיה בתחום שיתוף הפעולה הביטחוני. התעצמות השפעתה של ארצות הברית תגביר ללא ספק את התחרות הבין-מעצמתית באזור, אך עם זאת היא עלולה לאתגר את הממשל הקזחי בכל הקשור לחיזוק המשטר האוטוריטרי במדינה.

הבחירות לנשיאות בקירגיזסטן

סאדיר ז'פארוב הושבע לנשיא קירגיזסטן ב-28 בינואר 2021, לאחר ניצחונו המוחץ (80 אחוזים מקולות הבוחרים) בבחירות לנשיאות. ז'פארוב קרא לכל הקבוצות הפוליטיות, כולל למתנגדיו, להתאחד ו"לפעול יחד למען עתיד טוב יותר של האומה". הנשיא הדגיש כי הוא ינהיג מדיניות חוץ רב-קוטבית שרוסיה, קזחסטן ואוזבקיסטן יהיו שותפות מרכזיות לה. כמו כן ז'פארוב הבטיח לדבוק במדיניות שלפיה "נשמרים זכויות האדם ושלטון החוק". הוא ציין כי האתגרים החשובים ביותר שקירגיזסטן צריכה להתמודד עימם הם: חוב חיצוני, תקציב המדינה ותעשיית האנרגיה. הצהרותיו של ז'פארוב ויכולתו לעמוד בהתחייבויותיו מוטלות בספק משלוש סיבות.

ראשית אי-חוקיות הבחירות לנשיאות – כאשר ז'פארוב הודיע על כוונתו להשתתף בבחירות המוקדמות לנשיאות הוא התעלם מהחוק האוסר על נשיא בפועל להיות מועמד לנשיאות. לפי חוק זה ז'פארוב – ראש ממשלה וממלא מקום נשיא המדינה – לא היה רשאי להתמודד בבחירות לנשיאות. סוגיה זו מעוררת ביקורת הן בקרב הציבור הקירגיזי והן מצד מדינות המערב.

שנית יחסי קירגיזסטן ורוסיה – ז'פארוב מבין כי הרעת היחסים עם הפדרציה הרוסית תפגע בכלכלת קירגיזסטן במידה ניכרת. הסיבה לכך היא כמובן התלות הכלכלית של קירגיזסטן ברוסיה. נוסף על הסיוע הכלכלי הרוסי לקירגיזסטן כמיליון תושבי המדינה, רובם מהגרי עבודה, שוהים בקביעות ברוסיה. בשנת 2019 העבירו מהגרי העבודה לקירגיזסטן 2.4 מיליארד דולר, מרביתם מרוסיה. היעדר הצורך באשרות ותנאי העסקה קלים הם גורמים חשובים לפרנסתם של מיליוני אזרחים קירגיזים. רוסיה גם מסייעת לקירגיזסטן בתחום הביטחוני ומספקת לה נשק בלי עלות. באמצעות ארגון האמנה לביטחון משותף לקירגיזסטן (Collective Security Treaty Organization, CSTO) בהובלתה של רוסיה מובטחות שלמותה הטריטוריאלית של קירגיזסטן ותמיכה צבאית. יש לציין כי בעקבות מגפת הקורונה נפגעה מאוד יכולתה של רוסיה לסייע במישרין לקירגיזסטן מבחינה כלכלית.

שלישית יחסי קירגיזסטן וסין – טרם הבחירות [פורסם](#) כי סאדיר ז'פארוב מנהל קשרים כלכליים עם סין באמצעות סגנו וקרוב משפחתו, אדיל ז'ונוס אולו. אדיל נולד וגדל בסין ורק בשנת 2001 קיבל אזרחות קירגיזית. קרובי המשפחה שנשארו בסין עובדים בסוכנויות ממשלתיות סיניות ואף מנהלים קשרים משפחתיים עם המושלים הנוכחיים של סין. עוד נטען שגורמים סיניים מימנו את מערכת הבחירות של ז'פארוב. החוב הקירגיזי לסין מסתכם בכ-4.8 מיליארד דולר. בניגוד לנושים אחרים בנק יבוא ויצוא סיני לא הסכים לדחייה נוספת בתשלום החוב. יש סברה כי פיתוח מכרות העופרת והברזל במדינה יעבור לחברות סיניות על חשבון חלק מן החוב.

תפקידו של הנשיא הנבחר ז'פארוב הוא בראש ובראשונה לענות על ציפיות האזרחים בכל הקשור להוצאתה של קירגיזסטן מהמשבר הכלכלי. יתרה מזו, שינויים תכופים בהנהגת המדינה מפחיתים את אמון האזרחים בשלטון החוק והממשל, ולכן השלטון יידרש לרפורמות כלכליות וחברתיות. מגפת הקורונה כבר דחפה את קירגיזסטן לתהום וחיסלה את חגורת הביטחון הכלכלי שיצרה הגירת העבודה, אשר איזנה את שיעור האבטלה הגבוה במדינה. בעקבות זאת קשה להאמין שהפופולריות של ז'פארוב תחזיק מעמד זמן רב. סביר להניח כי הפגנות חדשות בקירגיזסטן עשויות להתחיל כבר באביב 2021, בסמוך לבחירות לרשויות המקומיות ולהצבעה על החוקה. חוסר היציבות הפוליטי במדינה והעמקת המשבר הכלכלי יגבירו בלי ספק את השפעתה של סין באזור. הרבה יהיה תלוי כמובן גם בדינמיקה של היחסים בין סין, רוסיה וארצות הברית.

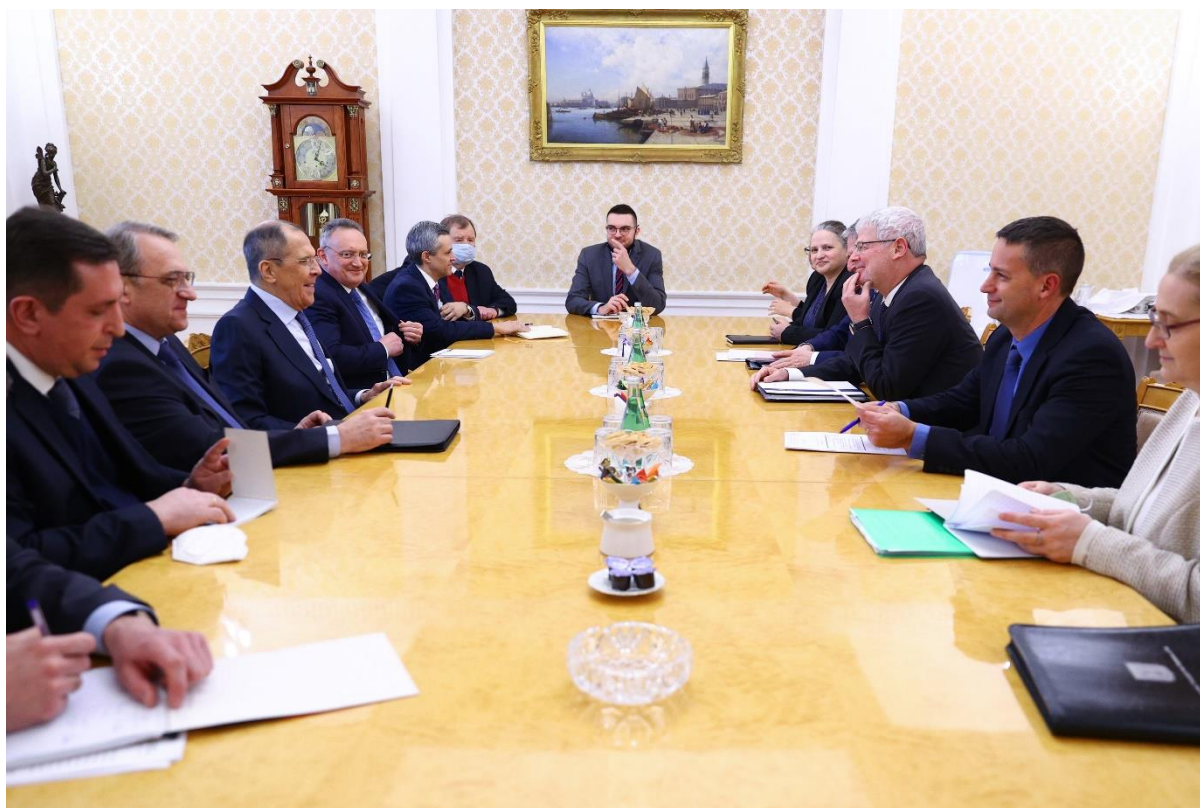
לנוכח האינטרס של ממשל ביידן לבנות מנופי השפעה על סין ועל רוסיה סביר להניח שבעתיד הקרוב תגבר המעורבות האמריקאית באזור, אך זו תתמקד בעיקר בפרויקטים כלכליים והומניטאריים. אם המעורבות האמריקאית לא תחרוג מכך, רוסיה אינה צפויה להגיב בצורה נחרצת, אלא תסתפק בצעדים

תעמולתיים בלבד ובהפעלת לחצים מאחורי הקלעים על הממשלים המרכז אסיאתיים. מנגד סין תמשיך, לאט אך בנחישות, להשקיע בפרויקטים לפיתוח התשתיות ואוצרות הטבע של האזור ולהרחיב את שיתוף הפעולה הביטחוני. הדינמיקה בין המעצמות תשפיע במידה רבה על חופש הפעולה של מדינות האזור.

התעוררות ביחסי ישראל-רוסיה: החזרת הצעירה מסוריה, המערכה שבין המערכות בסוריה והנושא הפלסטיני

האצת השיח הישראלי-רוסי, בפרט בפרשת החזרתה של הצעירה הישראלית מסוריה

בפברואר 2021 ובחודשים שקדמו לו ניכרה עלייה בתכיפות המגעים בין ישראל לרוסיה במגוון ערוצים, לאחר שעם תחילת משבר הקורונה בראשית 2020 פחתו המגעים בדרג הבכיר. מאז נובמבר 2020 נערכו ארבע שיחות טלפון בין ראש הממשלה נתניהו לנשיא פוטין וכן שיחות בין שרי החוץ של שתי המדינות ובין שר הביטחון הישראלי לשר ההגנה הרוסי. כמו כן נערכו שני ביקורים של נציגים ישראלים בכירים במוסקבה – ראש המטה לביטחון לאומי מאיר בן שבת ומנכ"ל משרד החוץ אלון אושפיז. במוקד המגעים עמד הסיוע הרוסי בהחזרת צעירה ישראלית שנשבתה בסוריה, אך עמדו גם הפעילות המדינית הבין-לאומית המוגברת בנושא הגרעין האיראני, ההסדרה הפוליטית בסוריה, הבחירות ברשות הפלסטינית וציון 30 שנה ליחסים בין ישראל לרוסיה.

פגישת מנכ"ל משרד החוץ אושפיז במוסקבה עם שר החוץ לברוב. אתר משרד החוץ הרוסי, 25 בפברואר 2021.

ישראל הכירה תודה לרוסיה על הסיוע ההומניטרי בהשבת הצעירה הישראלית מסוריה לישראל, אך הפרשה עוררה גם דיון ביקורתי בישראל על אודות יחסי ישראל-רוסיה. ראשית [הועלו בישראל \(ובתקשורת הבין-לאומית\)](#) טענות כי החשיפה הפומבית הגבוהה שקיבלה הפרשה מערבת את רוסיה במערכת הבחירות בישראל. רבים ראו בפרשה הנוכחית המשך ישיר לאירועים דומים במערכות בחירות קודמות –

החזרת שרידיו של החייל הנעדר זכריה באומל באפריל 2019 והחנינה של הצעירה הישראלית נעמה יששכר בינואר 2020. שנית הועלתה ביקורת בנוגע למרכיב הסודי שעל פי פרסומים זרים קיבלה סוריה בתמורה לשחרורה של הנערה – מימון ישראלי למשלוח של חיסוני "ספוטניק V" רוסיים. הביקורת נמתחה נגד סודיות המהלך, אך גם הועלתה תהייה – מדוע רוסיה זקוקה למימון ישראלי מוגבל לחיסונים שהיא בלאו הכי מספקת לסוריה? אפשר כי מרכיב זה, אם אכן היה חלק מהעסקה, נועד להשתלב בניסיון של רוסיה להרחיב את הלגיטימציה של משטר אסד ולהציגו כבן שיח של ישראל, גם אם בעקיפין.

האם רוסיה נוקטת קו ביקורתי יותר כלפי המערכה שבין המערכות בסוריה?

שורת התבטאויות של דיפלומטים רוסיים בחודשים האחרונים עוררה בישראל דיון בשאלה האם חלה תפנית בגישה הרוסית בנוגע לחופש הפעולה של צה"ל במערכה שבין המערכות (מב"מ) בסוריה. השגריר בישראל אנטולי ויקטורוב (Viktorov) [טען](#) בדצמבר 2020 כי היחסים של ישראל עם הפלסטינים ועם מדינות ערב הם הבעיה המרכזית במזרח התיכון, ולא איראן או פעולותיה. עוד הוא טען כי ישראל היא זו שתוקפת את חיזבאללה, ולא להיפך, וכי את המנהרות ההתקפיות מלבנון לישראל אי אפשר לייחס בהכרח לחיזבאללה. לאחר שזומן לשיחת נזיפה חריגה במשרד החוץ הישראלי אמר ויקטורוב כי "[דבריו הוצאו מהקשרם](#)". מאוחר יותר פרסמה דוברת משרד החוץ הרוסי [הודעה מיוחדת](#) שבה גיבתה את השגריר באופן כללי וקבעה כי רוסיה מתנגדת לתקיפות בשטח סוריה, אך נמנעה מלהתייחס להשוואה הבעייתית שערך השגריר בין ישראל לאיראן או לדבריו על המנהרות של חיזבאללה.

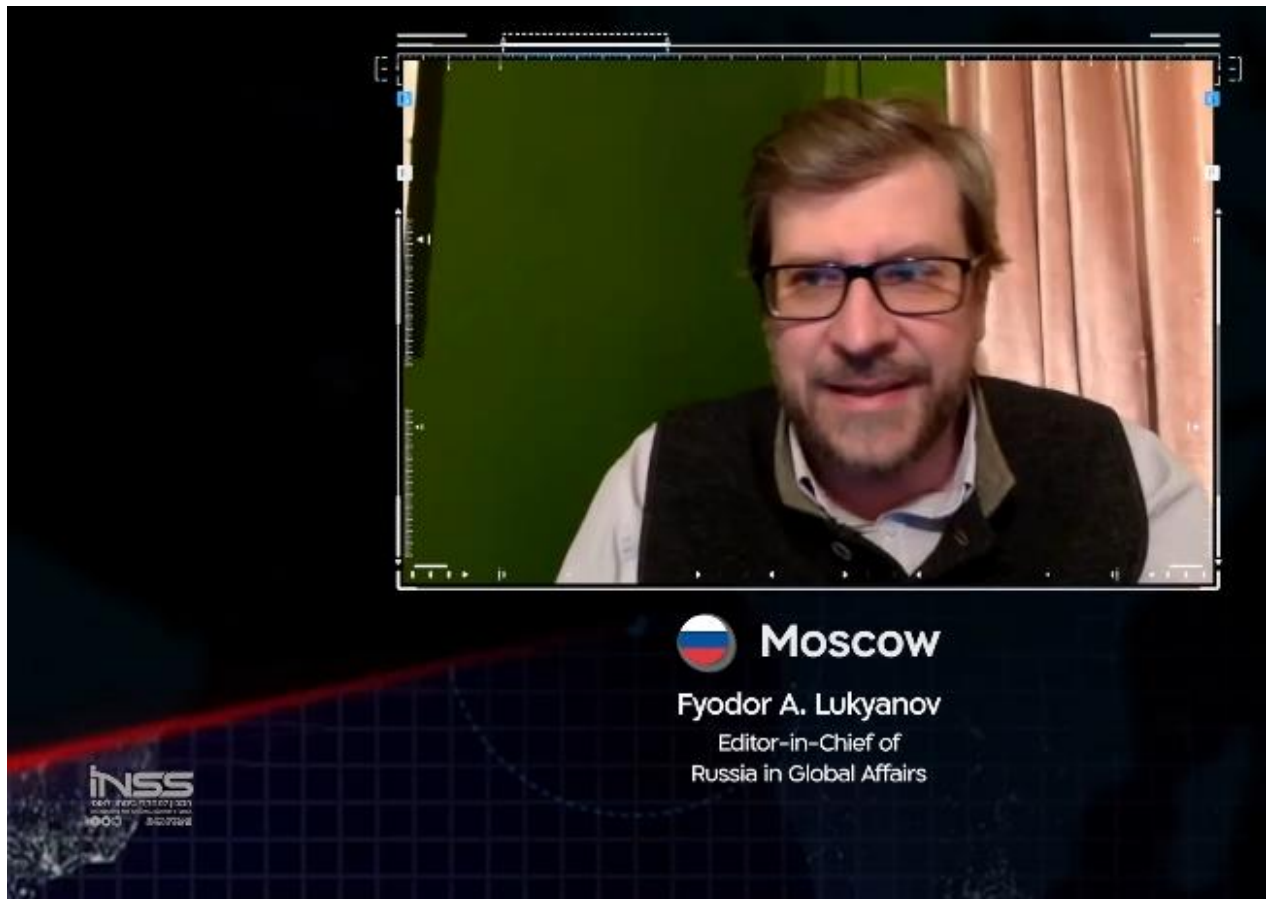
במסיבת עיתונאים שנערכה במוסקבה בינואר 2021 לסיכום שנת העבודה 2020 [ציין](#) שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב כי רוסיה מתנגדת להפרות ישראליות של הריבונות הסורית, אך גם לכך ששטח סוריה ישמש לאיומים נגד ישראל או יהפוך לזירת התגוששות ישראלית-איראנית. דבריו של לברוב נתפסו בישראל כעליית מדרגה בביקורת כלפי ישראל. בפועל לברוב אמר דברים אלה בתגובה לשאלה של סוכנות הידיעות הסורית, וחלק זה של דבריו במסיבת העיתונאים היה קצר ומשני בחשיבותו. זאת ועוד, הבעת התנגדות מצידו לתקיפות איראן נגד ישראל מבטאת עמדה רוסית עקבית לטובת ישראל.

אלכסנדר לברנטייב (Lavrentiev), שליחו של נשיא רוסיה להסדרה בסוריה, [קרא לישראל](#) בפברואר 2021 להקשיב לחשש שמוסקבה מעלה ולהפסיק את התקיפות בשטח סוריה. לדברי לברנטייב "במוקדם או במאוחר הן עלולות להביא לפקיעת הסבלנות, לרבות של הממשלה הסורית, ולתקיפה נגדית שתוביל להידרדרות".

רוסיה גם [ביקרה בחריפות](#) את התקיפה האמריקאית נגד יעדים איראניים בצפון סוריה ב-27 בפברואר, ואמרה כי זמן ההתרעה הקצר שניתן לה לפני התקיפה היה בלתי מספק. עם זאת כמו בתקיפות אמריקאיות קודמות היא לא עשתה מהלכים צבאיים פומביים ישירים כדי למנוע תקיפה זו.

על פי פרסומים זרים ב-28 בפברואר תקפה ישראל בסוריה בתגובה לחבלה איראנית בספינת משא ישראלית במפרץ הפרסי. אף כי ניתן היה לפרש זאת כהתפתחות של חילופי המהלומות בין ישראל לבין

איראן בסוריה, רוסיה הרשמית טרם הגיבה לכך. סיקור האירוע בתקשורת הרוסית היה ענייני והדגיש, כמקובל בדיווחים מסוג זה בתקשורת הרוסית, את הצלחתן היתרה של מערכות ההגנה האווירית הסוריות מתוצרת רוסית ליירט את החימושים הישראליים.

בסימולציה של משבר במזרח התיכון שנערכה ב-27 בינואר 2021 ב-INSS, [טען](#) הפרשן הרוסי הבכיר פיודור לוקיאנוב (Fyodor Lukyanov) כי הסלמה רחבה בין איראן לבין ישראל בסוריה נתפסת במוסקבה כבר עתה כאיום חמור על האינטרסים שלה. הוא סבר כי אם תתרחש הסלמה, יהיה קל יותר לרוסים להידבר עם ישראל מלהידבר עם איראן (שלה ולרוסים יש אינטרסים מנוגדים גדולים יותר בזירה).

לסיכום סוגיה זו, ההתפתחויות משלהי 2020 אכן ממחישות כי חרף חילוקי הדעות במגוון סוגיות רוסיה וישראל משמרות יחסים טובים. אומנם האזהרות של דיפלומטים רוסים בנוגע לתקיפות ישראל בסוריה דומות למסרים שלהם בעבר ואינן מתייחסות נקודתית לכל תקיפה ותקיפה, אך אפשר לזהות דאגה גוברת במוסקבה מכך שישראל מאיצה את תקיפותיה כדי ללחוץ על ממשל ביידן להביא לשיפור בהסכם הגרעין האיראני. מכאן שרוסיה עדיין משלימה עם פעילות ישראל בסוריה, אולם דורשת לרסנה כדי לא להידרדר להסלמה רחבה.

האם הביקורת של רוסיה נגד ישראל בהקשר הפלסטיני צפויה להתגבר?

מאז נובמבר 2020 ניכרת עליית מדרגה בפעילות הרוסית בהקשר הישראלי-פלסטיני. רוסיה אומנם מביעה תמיכה עקרונית ב"הסכמי אברהם", אולם רואה בהם דיפלומטיה של עסקאות חד-צדדיות שאין

בה כדי להוציא את תהליך ההסדרים הישראלי-פלסטיני ממבוי סתום. ערב השבעת ממשל ביידן יזמה רוסיה מפגשים של "הרביעייה" הבין-לאומית (בלי השתתפות נציג אמריקאי) וקראה להחייאתה. רוסיה מקדמת מאז דצמבר 2020 [יוזמה](#) לכנס בחודשי האביב או הקיץ של 2021 מפגש של "הרביעייה" המורחבת (כולל מצרים, ירדן, איחוד האמירויות, בחרין ואולי גם ערב הסעודית) עם ישראל ועם הפלסטינים.

הרוסים מגבירים את המגעים עם כלל השחקנים בזירה הפלסטינית. בעקבות ההכרזה על בחירות ברשות הפלסטינית הפכה מוסקבה מוקד עלייה לרגל למשלחות פלסטיניות מכל הפלגים, לרבות החמאס והג'יהאד האסלאמי. רוסיה גם [הביעה תמיכה](#) במאמציה של מצרים לפייס בין הפלגים הפלסטיניים, בהמשך למאמץ רוסי מתמשך בשנים האחרונות לקדם יעד זה.

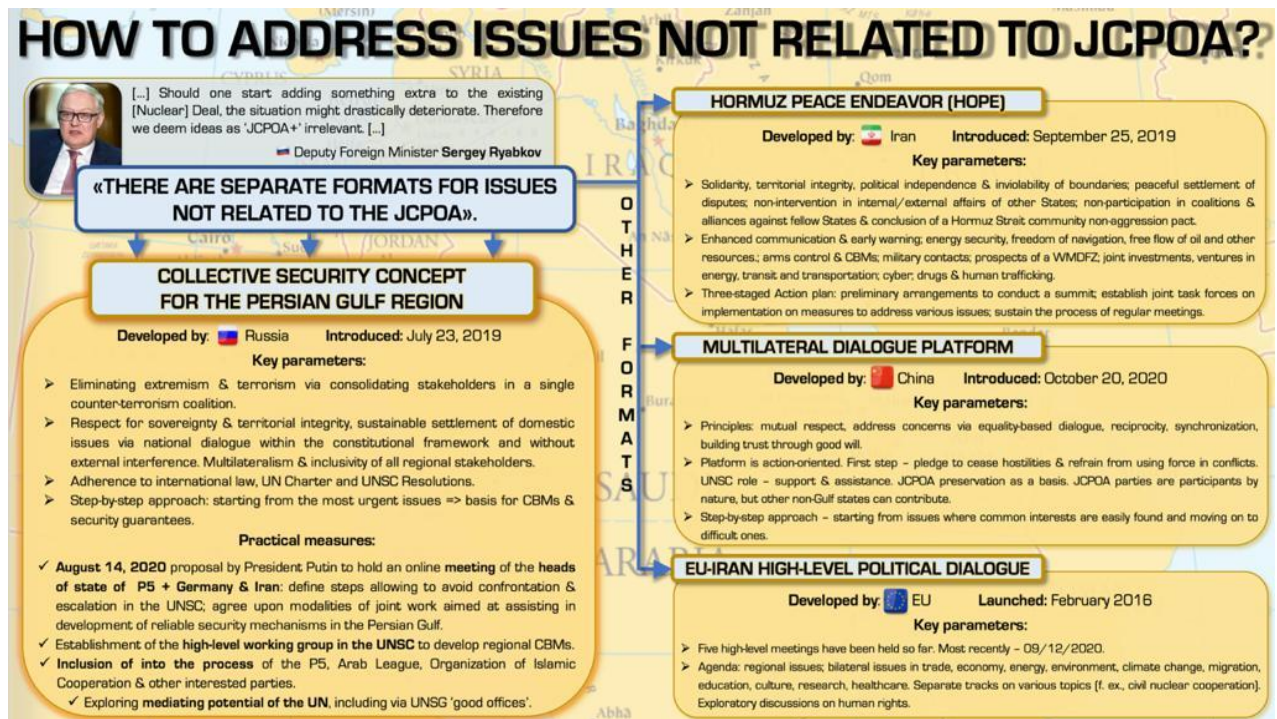
דחיקת הנושא הפלסטיני לשוליים בשנים האחרונות אפשר לרוסיה להדק את קשריה הן עם הנהגת הרשות הפלסטינית והן עם שאר השחקנים בזירה. רוסיה מחדדת את אי-הסכמתה עם ישראל בהקשר הפלסטיני ומותחת עליה ביקורת מרוסנת, אך נמנעת מלתקוף את ירושלים במישרין. מוסקבה מבינה את מגבלות ההשפעה שלה בסכסוך, ובפרט מבינה שישראל אינה רוצה את תיווכה. נראה כי רוסיה מצפה להישגים בעיקר במישור הדיפלומטי הרב-צדדי – ניצול הסוגיה הפלסטינית להרחבת סל ההסכמות שלה עם האירופים ועם מדינות האזור, וניסיון למנף הסכמות אלה בעתיד לבידודה של ארצות הברית. אפשר גם שהיא מבקשת לגרום לפלסטינים [לקשור מחדש קשרים עם משטר אסד](#) כדי להאיץ את חזרתו ל"משפחת העמים הערביים".

המדיניות הרוסית במזרח התיכון לקראת עידן ביידן

הגישה הרוסית כלפי המאמצים לחדש את ההידברות האיראנית-מערבית

בתקופה שבין הממשלים בווישינגטון הגבירה מוסקבה את פעילותה במזרח התיכון. היא האיצה את התיאום המדיני עם טהראן לקראת האפשרות כי ממשל ביידן יחדש את השיחות עם איראן על הסכם הגרעין. רוסיה גילתה גישה סלחנית כלפי ההפרות האיראניות של הסכם הגרעין, והטילה את האשם בהן על מדיניותה של ווישינגטון. דוברים רוסים רשמיים [גינ](#) בחריפות את ההתנקשות במדען הגרעין האיראני פח'ריזאדה, וכמה מהם אף הגדירו אותה פעולת [טרור](#). עם זאת רוסיה [קראה](#) לאיראן לגלות אחריות ולרסן את מהלכיה בנושא הגרעין.

הרוסים מתעקשים כי יש לשאוף לחידוש המחויבות של איראן ושל ארצות הברית להסכם הגרעין המקורי, [ולא להרחיבו](#) כך שיטפל גם באיומים הנובעים מהמדיניות האזורית של איראן או ביכולותיה בתחום הטילים הקונבנציונליים. לטענת הרוסים זוהי הגישה המציאותית ביותר, שכן פתיחת ההסכם תציף אינטרסים מנוגדים שאי אפשר ליישבם, כפי שהוכח במהלך המשא ומתן המקורי על ההסכם. רוסיה שבה [מציעה](#) לטפל בשני האתגרים האלה במסגרות חיצוניות להסכם הגרעין, כגון "תפיסת הביטחון הקולקטיבי במפרץ הפרסי", שרוסיה מקדמת מאז 2019.

אינוגרפיקה על "תפיסת הביטחון הקולקטיבי במפרץ", טוויטר של השגרירות הרוסית בווינה, 26 בינואר 2021.

איש אקדמיה רוסי העריך לאחרונה בפני חוקרי INSS כי מוסקבה משוכנעת שאיראן תעמוד על כך שהרוסים ישבו לצידה בכל משא ומתן עתידי בשל חוסר האמון שלה כלפי המערב. הרוסים [מאמינים כי יש להם תפקיד](#) בשיקום האמון בין הצדדים וכי הם יכולים לסייע בהסדרים מעשיים ליישום ההסכם (כפי שסייעו בעבר ברכישת האורניום המועשר ובהסדר בסוגיית מתן ההעשרה בפורדו).

ברקע להידברות האיראנית-מערבית מוסקבה מאותתת על תיאום עמדות ועל התקרבות לטהראן. יו"ר הפרלמנט האיראני ערך בפברואר 2021 [ביקור](#) מתוקשר ברוסיה, שבמהלכו הודיע כי העביר מסר אישי מהמנהיג האיראני לנשיא רוסיה והצהיר על כוונה להדק את שיתוף הפעולה בין המדינות. שתי המדינות ערכו [תרגיל](#) צבאי ימי משותף עם סין באוקיינוס ההודי.

ההסדרה הפוליטית בסוריה

רוסיה מוסיפה לחפש רעיונות ליציאה מהמבוי הסתום בסוריה ומזהה הזדמנות בבחירות לנשיאות שאמורות להתקיים באפריל-מאי 2021. לקראת הבחירות, במהלך פברואר, ערכו הרוסים סבב נוסף של שיחות אסטנה בשיתוף האיראנים והתורכים, וליוו מקרוב את כינוס הוועדה החוקתית הסורית בחסות האו"ם. כבעבר הרוסים [נתקלים בקושי](#) לחלץ ויתורים מהנשיא אסד. הרעיונות הרוסיים הקונקרטיים בהקשר זה אינם נחשפים בפומבי, אך נראה כי הם מכוונים לשכנע את אסד לנקוט [צעדים סמליים](#) שאפשר יהיה להציגם כמחווה כלפי האופוזיציה ולשווקם בתור שכאלה למערב כדי להגביר את הלגיטימיות של שלטונו מבלי להחליש את אחיזתו בשטחים שבשליטתו.

כמו כן רוסיה פעלה לחזק קשרים כלכליים עם דמשק (או לפחות לחזק את תדמיתם) – כונסה ועדה בין-ממשלתית משותפת בנושא התיאום הכלכלי במוסקבה, ונמסר כי חברות רוסיות המזוהות עם אנשי עסקים רוסים המקורבים לקרמלין וממילא מצויים תחת סנקציות אמריקאיות (Timchenko ו-Prigozhin), [הרחיבו](#) את השקעותיהן במדינה. רוסיה מוסיפה להעמיק את תפקיד המתווכת בין השחקנים בזירה הסורית – היא פועלת [לחזק את השפעתה](#) הביטחונית במחוזות דרעא וא-סווידא שבדרום סוריה, ומגשרת בין המשטר לארגוני המורדים שם; וכן [מתווכת](#) בין המשטר לכורדים ובין הכורדים לתורכים ולמשטר בסכסוכים במחוז אל-חסכה שבצפון המדינה, בין השאר באמצעות [תגבור](#) כוחות המשטרה הצבאית במרחב.

אתגרים והזדמנויות בסעודיה

עקב חשיפתו של [הדו"ח](#) האמריקאי שהטיל את האחריות לרצח מתנגד המשטר הסעודי חשוקג'י על נסיך הכתר מוחמד בן סלמאן, [פרסמה](#) ממשלת רוסיה כי היא מצויה בשלביו הסופיים של משא ומתן לחתימת הסכם לשיתוף פעולה צבאי עם ריאד. המדובר בהסכם מסגרת כללי שאינו מציע אפשרויות חדשות להעמיק קשרים ביטחוניים שלא היה אפשר להעמיק בלעדיו, אולם הנכונות הסעודית לחתום על הסכם כזה עם רוסיה נועדה להדגיש בפני וושינגטון את עצמאותה של סעודיה דווקא בהקשר פרסום דו"ח חשוקג'י.

לעומת זאת עומדות בעין גם סוגיות מחלוקת עמוקות בין רוסיה לסעודיה. השתיים [חלוקות](#) בנושא חידוש המשא ומתן על הגרעין האיראני. כמו כן מסוף 2020 הרוסים והסעודים עסוקים מאחורי הקלעים ב"הורדת ידיים" בסוגיית תיאום מחירי הנפט בקרטל אופ"ק פלוס, הנשלט הלכה למעשה על ידי שתייהן. הסעודים לוחצים לשמר את ההגבלות על תפוקת הנפט שסוכמו באפריל 2020, ואילו הרוסים דורשים להרחיב את

התפוקה בטענה כי המשק העולמי חזר לנתיב ההתאוששות. העניין יעמוד למבחן ב-3-4 במרס 2021, במפגש השרים של הקרטל, לאחר שבראשית ינואר [כבר יצאה רוסיה עם ידה על העליונה](#).

מכירות נשק רוסי במזרח התיכון

רוסיה בלטה בהשתתפותה בתערוכת הנשק IDEX 2021 באבו דאבי בסוף בפברואר 2021. המשלחת הרוסית מנתה 200 משתתפים, ובראשה עמדו מנכ"ל ROSTEC (תאגיד הגג הביטחוני העיקרי של רוסיה) סרגיי צ'מזוב (Chemezov), השר הממונה על התעשייה הביטחונית דניס מנטורוב (Manturov) ונשיא צ'צ'ניה רמזן קדירוב (Kadyrov), המעורב בקידום קשריה של רוסיה עם מדינות המפרץ.

לפי שעה פורסמו רק מעט הסכמות חדשות: חברת Tawazun האמיריתית [תשקיע](#) 400 מיליון אירו בחברת טכנולוגיה רוסית בתחום המסוקים; [קונקרטיזציה](#) של השקעה קודמת בהיקף של 100 מיליון דולר לפיתוח מטוס נוסעים ומטוס מנהלים שגאקוליים; והסכם [לייצור משותף](#) בירדן של טילים נגד טנקים, ותיקים יחסית, מסוג Kornet.

צ'מזוב הסביר [בריאיון](#) שנתן בתערוכה כי הסנקציות האמריקאיות (CAATSA) מרתיעות לקוחות פוטנציאליים, אך הוסיף כי מי שביטחונו יקר לו יוכל למצוא ברוסיה נשק איכותי במחיר תחרותי. בשל החשש להבריה לקוחות עוד בטרם חתמו על חוזים עם רוסיה נזהר מאוד צ'מזוב מלדבר על משאים ומתנים שכבר מתנהלים. עם זאת ציין שמערכות הגנה אווירית S-400 ומטוסי קרב SU-35 מעוררים התעניינות באזור, רמז לאפשרות למשא ומתן מתקדם עליהם עם ערב הסעודית, והעריך כי יש סבירות גבוהה שתורכיה תרכוש מערכת S-400 נוספת מרוסיה. בהקשר התערוכה [מסר](#) מקורות רוסיים ממשלתיים כי המזרח התיכון וצפון אפריקה תופסים כ-50 אחוזים מייצוא הנשק של רוסיה, כ-6 מיליארד דולר בשנה, וכי 40-50 אחוזים מתיק ההזמנות של התעשייה הרוסית (שהיקפו כ-50 מיליארד דולר) אף הם מגיעים מהאזור.

עם זאת סגן שר ההגנה הרוסי [הלין](#) כי מגפת הקורונה פגעה ביכולתם של לקוחותיה המרכזיים של רוסיה, לרבות מצרים ואלג'יריה, לרכוש נשק. בהקשר זה נראה כי הפרסומים מנובמבר 2020 כי אלג'יריה [היא הראשונה להזמין](#) מטוסי חמקן רוסיים מסוג SU-57 בעלות של 2 מיליארד דולר, מתבססים על מקורות [שאינם מהימנים וייתכן אף כוזבים](#).

העמקת המעורבות הרוסית בצפון אפריקה

בראשית דצמבר 2020 [השלימו](#) רוסיה וסודאן את ההליכים לאישור ההסכם להקמת בסיס ימי רוסי בפורט סודאן (השני מחוץ למרחב הפוסט-סובייטי, אחרי סוריה). סגן שר ההגנה הרוסי אלכסנדר פומין (Fomin) [הסביר](#) כי הבסיס החדש יתרום לביטחון הימי במרחב, אך גם הדגיש כי אפריקה והמזרח התיכון הם אזורי מפתח עבור רוסיה, וכי זו מרחיבה בהדרגה את נוכחותה שם. ברקע הדברים הללו פורסם [תחקיר](#) שלפיו איש העסקים המקורב לקרמלין פריגוז'ין (שמוטלות עליו סנקציות אמריקאיות) ומנגנוני הצללים שהוא

מפעיל היו מעורבים מאוד במשא ומתן בין משרד ההגנה הרוסי לבין ממשלת סודאן על ההסכם להקמת הבסיס. לפריגוז'ין מיוחסת אחריות להפעלת שכירי חרב רוסים באפריקה ובאזורים נוספים.

ב-11 בינואר 2021 [נכנס לתוקפו](#) הסכם השותפות הכוללת ושיתוף הפעולה האסטרטגי בין רוסיה למצרים שנחתם בביקורו של הנשיא אלסיסי ברוסיה ב-2018. תוקף ההסכם לעשר שנים, והוא מסדיר את הקשרים האזרחיים והביטחוניים בין המדינות. בדצמבר 2020 אשרר אותו הפרלמנט המצרי חרף [הביקורת](#) על סירוב רוסיה לחדש את הטיסות הישירות לאתרי התיירות במצרים. שתי המדינות מוסיפות להעמיק את שיתוף הפעולה הצבאי ביניהן, למשל באמצעות תמרון משותף תקדימי שערכו השתיים בים השחור, כדי, בין השאר, לחזק את כוחן נגד תורכיה בים ובזירה הלובית.

במהלך 2020 הצליחה רוסיה לבסס את מעמדה כשחקן מכריע עבור שני המחנות בזירה הלובית. ערב הבחירות למועצת הנשיאות הזמנית הלובית [ביקרו](#) במוסקבה נציגים הן מהצבא הלאומי של לוב (LNA) והן ממשלת ההסכמה הלאומית של לוב (GNA), וניכר כי לא מופעל על רוסיה לחץ גדול לממש את הדרישה להוציא את כל שכירי החרב הזרים מהמדינה. שיקום היחסים עם ממשלת ההסכמה התאפשר לאחר [שחרור](#) שני עסקנים פוליטיים רוסים (המזוהים עם פריגוז'ין), שהיו עצורים בלוב שנה וחצי. אומנם הנציגים ששמרו על הקשר עם הרוסים לא נבחרו למועצת הנשיאות החדשה, אולם לרוסיה [נותנו מנפים](#) כלפי המחנות העיקריים בלוב שיאפשרו לה לקדם את האינטרסים הכלכליים, הביטחוניים והפוליטיים שלה בלוב.

סיכום והערכה

התבוננות רוחבית על מהלכיה של רוסיה במזרח התיכון בחודשים האחרונים מגלה כי שחקני מפתח באזור, ובפרט מקרב שותפותיה של ארצות הברית, נקטו מחוות פומביות יוצאות דופן כלפי מוסקבה ערב כניסתו של ממשל ביידן, חרף הציפייה כי ינהג קו נוקשה יותר כלפי רוסיה. נראה כי הקרמלין ביקש לקבע הישגים בטרם ייכנס ממשל חדש ולאותת לו על יכולתו להוסיף ולשחק תפקיד מפתח באזור.

נוסף על כך בולטות מגבלות ההשפעה של רוסיה אפילו על השחקנים הקרובים לה ביותר באזור – משטר אסד ואיראן. מוסקבה מבקשת להיות מעורבת בהידברות בין איראן למערב ולהראות כי היא שחקן בונה, שנאבק נגד תפוצת נשק גרעיני בעולם. עם זאת השפעתה על מדיניות איראן מוגבלת, ואין לה מניע להפעיל לחץ על טהראן בסוגיות, כגון ההשפעה האזורית, הנוכחות הצבאית בסוריה או הטילים. סביר להעריך כי בשנה הקרובה תחתום רוסיה על עסקאות נשק עם איראן (בהתאם לעניינה של איראן וליכולתה לשלם) בשל הצורך הדוחק של תעשיותיה להשיג חוזים חדשים (לנוכח סנקציות אמריקאיות ולנוכח קשיים כלכליים של לקוחות מסורתיים), אך גם בשל רצונה לבדל את עצמה משחקנים בין-לאומיים אחרים.

מסתמן שהיחסים בין רוסיה לארצות הברית צועדים לעבר משבר חדש

מאת: יוחאי גויסקי ודניאל ראקוב*

תקציר

בחלוף חודש לימי ממשל בידן נראה שהיחסים בין רוסיה לארצות הברית עומדים להתנהל כמו טרגדיה קלסית – הצדדים מתקדמים בקווים מוכרים וידועים מראש אל יעד שלילי ועגום, בלי יכולת לעצור את ההתהוות השלילית. אולם אין זו גזרת גורל שכל מרכיבי היחסים ייפגעו או שייפגעו באותה מידה. המגמה של גישה מתעמתת צפויה להשליך גם על המדיניות של שתי המעצמות כלפי המזרח התיכון באופן שעלול להקשות על ישראל להוסיף ולתמרן בין השתיים מבחינה מדינית ולשמר לעצמה את מלוא חופש הפעולה בזירה הצפונית.

שלהי נשיאות טראמפ

החודשים האחרונים של ממשל טראמפ, מאז הפסיד בבחירות, עמדו בסימן הידרדרות נוספת ביחסים של רוסיה וארצות הברית: כמעט שלא עבר שבוע מבלי שהוטלו [סנקציות](#) אמריקאיות חדשות על ישויות רוסיות; הושטו סנקציות על תורכיה בגין רכישת מערכות רוסיות להגנה אווירית [S400](#); [נסגרו](#) שתי קונסוליות אמריקאיות אחרונות ברוסיה, והשגרירות במוסקבה נותרה הנציגות היחידה; והחשיפה של תקיפת [הסייבר](#) הנרחבת המיוחסת לשירותי המודיעין הרוסיים, הפנתה מחדש את הזרקור ליכולתה של רוסיה לאיים על האינטרסים האמריקאיים. הרוסים אף האשימו את ממשל טראמפ בניסיון לחבל ביחסי ארצות הברית ורוסיה לקראת כניסתו של ממשל בידן לתפקידו.

מוסקבה, מצידה, לא הפסיקה מאז נובמבר לשדר מסרים פסימיים בנוגע לעתיד היחסים בתקופת בידן. היא [תייגה](#) את בידן "דמוי אובמה" ונקטה שורה של מחוות שליליות:

א. פוטין היה מן המנהיגים [האחרונים](#) לברך את בידן על ניצחונו ב-15 בדצמבר (רק לאחר התכנסות ה-Electoral College ואישור ניצחונו של בידן), וכל כלי התקשורת הממסדיים הרוסיים הוסיפו לנקוט גישה שלילית כלפי בידן ולהתייחס ברצינות לאפשרות שטראמפ יישאר נשיא. רוסיה נמנעה במפגיע מכל קשר עם הצוות של בידן בטרם התמקם בבית הלבן, כדי שלא תואשם, כבימי טראמפ, בניסיון לחתור תחת ממשל מכהן.

ב. המחלוקת הפוליטית החריפה בוויינגטון, ששיאה בהסתערות על הקפיטול, נוצלה לקמפיין ביקורתי שטען כי המבנה של מערכת הממשל האמריקאית ותהליך הבחירות האמריקאי הם פגומים, לא לגיטימיים ומיושנים. [הגדיל](#) לעשות נשיא רוסיה לשעבר מדבדב (המכהן בתפקיד סגן יושב ראש מועצת הביטחון) – ימים אחדים לפני השבעת בידן הוא פרסם מאמר ארסי בסוכנות הידיעות טאס"ס; במאמר הוא האשים את ארצות הברית שהיא הגורם לחוסר היציבות הגלובלית, וביקר את שיטת הממשל ואת שיטת הבחירות שלה.

* סא"ל (מיל) יוחאי גויסקי הוא יועץ אסטרטגי וחוקר עצמאי בתחומי היחסים הבין-לאומיים והתכנון האסטרטגי. סא"ל (מיל) דניאל ראקוב הוא עמית מחקר ב"תכנית רוסיה" במכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS.

ג. חמישה ימים לפני ההשבעה הודיעה רוסיה על פרישתה מהאמנה בדבר שמיים פתוחים (The Treaty on Open Skies) – אמצעי בונה אמון המאפשר למדינות החתומות על האמנה טיסות מודיעיניות תקופתיות זו מעל שטחה של זו. ארצות הברית פרשה מהאמנה ב-2020.

עם זאת, החל מאמצע דצמבר 2020 הקפידו הדוברים הרוסים הבכירים, לרבות פוטין, לבטא נכונות לעבוד עם ממשל בידן, אם ירצה בכך. אפשר שמינוי אנטולי צ'ובאייס (Chubais), בעל הדימוי הליברלי, לנציג של הנשיא פוטין בארגונים הבין-לאומיים, ובפרט מינויו לאחראי על נושא האקלים, מאותתים על נכונותה של רוסיה להגיע לפשרות מסוימות עם המערב. הצבת ויליאם ברנס, בעבר שגריר ברוסיה, בראש ה-CIA והקמת אגף ייעודי לרוסיה במועצה לביטחון לאומי האמריקאית התקבלו ברוסיה באופטימיות [זהירה](#).

מאז כניסתו של ממשל בידן לתפקידו

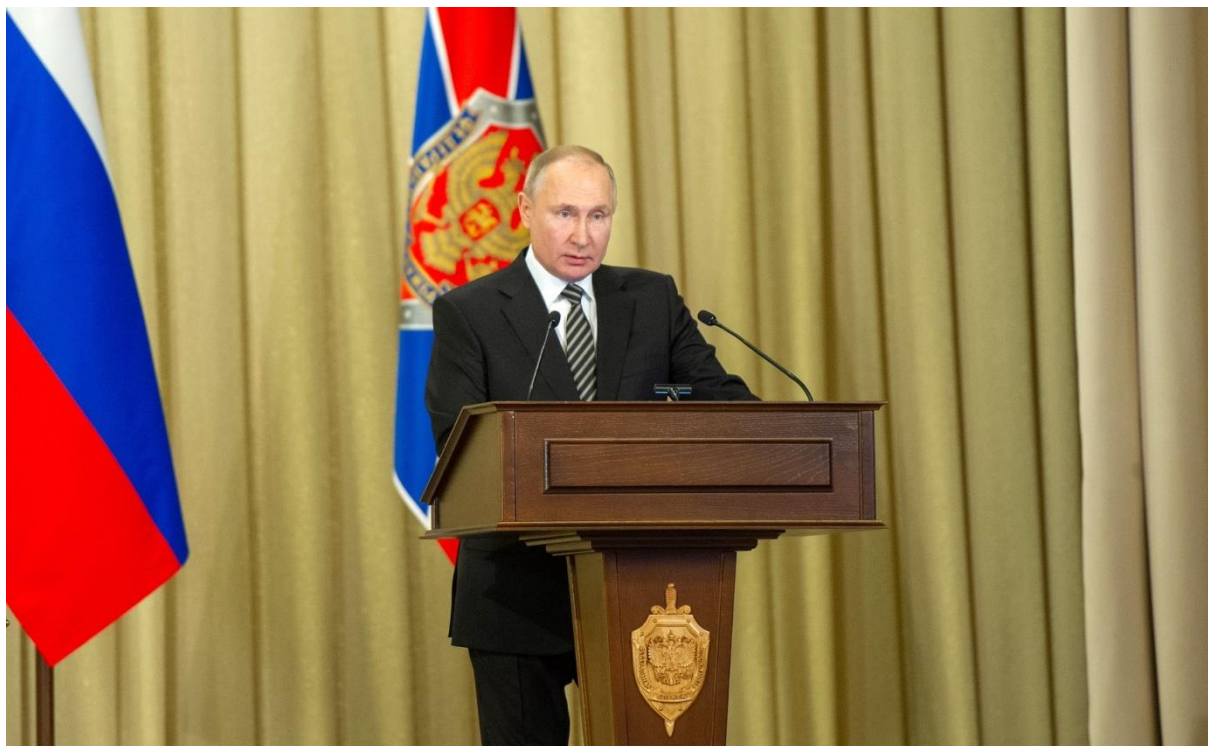
כבר בימיו הראשונים, הודיע ממשל בידן כי הטיל על קהילת המודיעין לבחון את מעורבותה של רוסיה בפרשיית SolarWinds (החדירה העמוקה והמטלטלת באמצעות כלי סייבר מתוחכמים לרשתות המחשב של ממשלות ושל חברות בעולם, ושל הממשל האמריקאי בפרט), את מעורבותה של רוסיה בבחירות 2020, את השימוש בחומרי לחימה כימיים נגד מנהיג האופוזיציה אלכסיי נבלני ואת התשלום לכאורה תמורת הרג חיילים אמריקאים באפגניסטן (האשמה שמוסקבה דוחה מכול וכול). אך בה בעת הביע ממשל בידן עניין [בגיבוש הסדרי בקרת נשק ברי-אימות עם רוסיה](#) שמטרתם להפחית את הסיכונים על ארצות הברית.

פוטין היה מן המנהיגים הראשונים שביידן [שוחח עימם](#) כדי להבהיר כי גביית מחיר בגין הפעילות הרוסית האגרסיבית תעמוד במקום גבוה בסדר העדיפויות של ממשלו. בה בעת מיהרו שתי המדינות להסכים להאריך בחמש שנים את אמנת ה-New START, אמנה לצמצום הנשק הגרעיני לטווחים האסטרטגיים (שהייתה עלולה לפקוע ב-5 בפברואר 2021 מבלי היכולת לחדשה רק משום שממשל טראמפ גרר רגליים בנוגע להחלטה על עתידה). ואולם ההסכמה על הארכת תוקף האמנה לוותה בהצהרות של הממשל האמריקאי כי הארכתה חשובה במיוחד דווקא בשעה שהמדינות מנהלות מערכת יחסים מתוחה ומתעמתת (adversarial), שכן היא עשויה לצמצם את הסיכון להסלמה בין המעצמות.

בנאומי מדיניות החוץ המרכזיים הראשונים של בידן [במחלקת המדינה](#) וב"ועידת מינכן לביטחון" תפסה רוסיה מקום מרכזי. בנאום "מקומה של אמריקה בעולם" שנשא במחלקת המדינה, דיבר בידן על רוסיה לפני שדיבר על סין. הוא הבהיר כי "חלפו הימים שארצות הברית העלימה בהם עין מהפעילות האגרסיבית הרוסית", בעולם ומבית, והבטיח לגבות מרוסיה מחיר. כמו כן הבטיח כי כחלק מההתמודדות עם רוסיה (ועם סין) "ארצות הברית תשוב לפעול כתף אל כתף עם בנות בריתה ועם שותפיה המרכזיים" (רמז למהלכיו של קודמו שפגעו בנאט"ו ועשויים היו לסייע לרוסיה). במינכן הבטיח בידן לחזק את קשריה של ארצות הברית עם ארגון נאט"ו ועם מדינות האיחוד האירופי. רוסיה הוזכרה מייד לאחר האיום הסיני, וביידן הבטיח להיאבק נגד ניסיונותיה לפגוע ביסודות השיטה הדמוקרטית המערבית.

העובדה שרוסיה לא הוזמנה לכנס במינכן, לראשונה מאז 1995, ממחישה את עומקו ואת ממדיו ההיסטוריים של המשבר הרוסי-מערבי. משבר זה משתקף גם בדברי הגנרל וולטרס (Walters), העומד בראש הפיקוד האירופי של צבא ארצות הברית (EUCOM) ומנהיג את הכוחות המזוינים של נאט"ו, שאמר כי "רוסיה מוסיפה להיות האיום הקיומי המתמשך העיקרי על ארצות הברית ועל בנות בריתה האירופיות".

מוסקבה, מצידה, הולכת ומקשיחה את גישה הפומבית כלפי וושינגטון. בנאום סמלי במטה ה-FSB (שירות הביטחון הפדרלי הרוסי) הזהיר הנשיא פוטין מפני לחצים חיצוניים, מפני סנקציות ומפני התערבות בענייניה הפוליטיים הפנימיים של רוסיה (רמז לביקורת על רוסיה בפרשת האופוזיציונר נבלני). היה זה רמז ברור למדיניות האמריקאית. פוטין קבע כי קו כזה לא יוביל לשום הישג עם מוסקבה, אך זו נכונה לשיח פתוח המבוסס על כבוד הדדי כדי למצוא פשרות לבעיות המורכבות ביותר.

פוטין בנאום תקיף במטה ה-FSB. התמונה מאתר הקרמלין, 24 בפברואר 2021.

סגן שר החוץ סרגי ריאבנקוב (Ryabkov) תמצת את הגישה הרוסית הנוקשה בנוגע לעתיד היחסים עם ארצות הברית. לדבריו רוסיה נכונה לבחינה מחודשת באווירה רגועה של מכלול היחסים בין המדינות, אולם לחץ אמריקאי יענה בלחץ רוסי, ומדיניות "הכלה" תגרוור את רוסיה לנקוט מדיניות "הכלה" משלה כדי לנטרל כל אחד ואחד מצירי הלחץ האמריקאיים עליה. בהחלט ייתכן, הוא אומר, כי הארכת ה-New START תיוותר ההישג היחיד בסדר היום האמריקאי-רוסי תחת ממשל ביידן. ריאבנקוב סימן את סוגיית שיקום הנציגויות הקונסולריות בשתי המדינות ואת הסוגיה הרגישה של חילופי אסירים פוליטיים ומרגלים בין המדינות כסוגיות שאיתן אפשר לפתוח את השיח. כמו כן הוא הודה שרוסיה עשויה לחזור בה מכוונתה לפרוש מהאמנה בדבר השמיים הפתוחים, אם ארצות הברית תודיע בהקדם שאף היא תשוב אליה.

בראיה עתידית

יש הסכמה רחבה בין החוקרים כי יחסי רוסיה וארצות הברית אינם צפויים להשתפר בשנים הקרובות, וייתכן אף עד לחילופי דור ההנהגה הנוכחי, בשל מחלוקות שאי אפשר לגשר עליהן. להבנתנו הנוקשות והכוחניות צפויות להיות המאפיינים העיקריים של הדינמיקה בין שתי המעצמות בשנה הקרובה. בנסיבות של חוסר אמון עלולים מהלכים טקטיים של כל אחת מהשתיים בתחומי הסייבר והדיסאינפורמציה באזור מזרח אירופה או במרחב הפוסט־סובייטי לעורר משברים. אף אחד מהצדדים אינו מבקש להגיע להסלמה, אולם גוברת הסבירות למיסקלקולציה (הערכה שגויה של כוונות הצד השני) מאחר שכל אחד מהצדדים מגלה גישה תוקפנית ונכון להכאיב לצד שכנגד במקומות הרגישים ביותר – היציבות והלגיטימיות של שלטון פוטין מצד אחד, הלכידות החברתית בארצות הברית וערעור אושיות הדגם הליברלי המערבי מהצד השני.

ההיכרות של השחקנים המרכזיים בשני הצדדים עוד מתקופת אובמה ומשקעי העבר העמוקים בווישינגטון ובמוסקבה מבטיחים שלא נראה ניסיון נוסף ל־Reset (כפי שנקרא המאמץ לתיקון היחסים בימי הנשיא אובמה) ושהציפייה, שעלתה לפרקים בתקופת טראמפ, להפוך את רוסיה לבת ברית נגד סין אינה ריאלית. בווישינגטון שורר כמעט קונצנזוס בדבר הצורך [לחזור למדיניות "הכלה"](#). בהשראת המלחמה הקרה, והוויכוח הוא בעיקר על "איך להכיל", ולא על "האם להכיל".

רוסיה מגלה פסימיות בנוגע לסיכוי לשפר את היחסים וסבורה שהממשל בווישינגטון צפוי להיות עוין. פיודור לוקיאנוב (Fyodor Lukyanov), פרשן רוסי בכיר, אף [הציע](#) לשני הממשלים "היפרדות" והתעסקות בענייניהן הפנימיים. בראייתו היחסים בין המדינות כה מעורערים, עד שכל ניסיון לתקנם יוביל למשברים ולהסלמה.

בשבועות הקרובים [צפוי](#) ביידן להציג (ייתכן שעם השותפים בנאט"ו או באיחוד האירופי) חבילת צעדים נגד רוסיה בכל אותם התחומים שבהם ביטא את ביקורתו על מוסקבה. זו יכולה לכלול: סנקציות חדשות בעקבות סוגיות רגישות, כגון פרשת נבלני, צינור הגז הרוסי לגרמניה "Nordstream 2"; הכרזות אמריקאיות חדשות בנוגע לנוכחותם של כוחות הצבא האמריקאיים באירופה; גיבוי פומבי לשחקנים אנטי־רוסים במזרח אירופה או במרחב הפוסט־סובייטי. רוסיה עלולה להגיב תגובה פבלובית ולפגוע בתחומי שיתוף הפעולה של רוסיה עם האמריקאים או עם האירופים, ובפרט במרחב הסייבר והתודעה. ייתכן שתקיפת הסייבר [הנרחבת](#) באוקראינה בשבוע החולף, המיוחסת לרוסיה, היא "קדימון" לכך (בחודש האחרון נוקטת קיב [מהלכים אגרסיביים](#) נגד מפלגה פרו־רוסית, בין היתר, כדי לבסס שותפות עם ממשל ביידן).

התחומים שבהם עשוי להתהוות סדר יום חיובי בין רוסיה לארצות הברית הם מוגבלים. **ברוסיה יש מי שרואים בממשל ביידן שיפור לעומת ימי טראמפ מבחינה זו שממשל ביידן יהיה צפוי, ולא הפכפך.**

סביר להניח כי הצדדים אכן ינסו לשקם את צינורות הקשר הדיפלומטיים, ש"יובשו" בתקופת טראמפ בשל זלזולו במחלקת המדינה, בשל תפקידים שלא אוישו בה ובשל סגירת נציגויות.

תחום בקרת הנשק עשוי להיות נקודת אור קטנה לנוכח האינטרס של שני הצדדים לשמר את המסגרות של הגבלת הנשק הגרעיני, ובמקרה הטוב עשוי גם להביא את סין לשיח בנושא. אולם אין בכך כדי לשנות את התמונה הכוללת. ייתכן שיתפתח שיח בין המדינות בתחומי בקרת נשק נוספים – חלל וסייבר, אולם בשלב זה נראה שאין בשלות ממשית להסכמות בנושא.

גם תחום התחממות כדור הארץ, שיכול לחבר בין כל מדינות העולם, מציב את רוסיה במקום ייחודי – מדינה בעלת פוטנציאל להרוויח ולהפסיד כאחת מתופעות אלה. להרוויח – בשל הרחבת האזורים שאפשר לעבד לחקלאות ובשל יצירת מעבר סחר ימי צפוני דרך הים הארקטי, שלרוסיה יהיה פוטנציאל להרוויח מניצולו. להפסיד – בשל מעבר עולמי לאנרגיות מתחדשות ולנוכח היותה יצואנית נפט מרכזית. עם זאת ייתכן שתחום זה יכול לשמש בסיס לשיח או לשיתוף פעולה כלשהו בין הצדדים.

בה בעת עלולים עניינים בלתי צפויים להאיץ או להטות את המגמות הקיימות – שינוי כיוון של תורכיה לטובת מוסקבה ונגד נאט"ו; התלקחות קינטית מוגבלת עם מעורבות רוסית אקטיבית באזור סוריה תעמיד בפני ארצות הברית דילמה קשה בנוגע לגיבוי בעלות בריתה באזור; מהלך רוסי תקיף במרחב הפוסט-סובייטי; שינוי גישה בגרמניה (פוסט-מרקל); או התנקשות נוספת באמצעות חומרי לחימה כימיים שתיוחס לרוסיה.

ההשלכות על ישראל – יכולתה של ישראל לתמרן בין רוסיה ובין המערב ולייצר נקודות מפגש עלולה להצטמצם; הנכונות של וושינגטון לסייע לישראל בהקשרי סוריה עשויה להישאר כמות שהיא (חזרתו של ברט מק'גרק לתפקיד מרכזי בתחום הזה יכולה להיות חשובה); אולם הפוטנציאל לשיח חיובי בין המעצמות על הסדרת סוריה יהיה מוגבל (בשל חוסר הרצון בווינגטון לאפשר לרוסיה להשיג הישגים). תיתכן התנהלות רוסית תוקפנית יותר במזרח התיכון, אולם אין סיבה להניח שהיא תופנה נגד ישראל דווקא. גם סוגיית איראן עלולה להציב שוב את ארצות הברית ואת רוסיה משני עברי המתרס, אם ממשל בידן יחתור להסכם משופר בעוד איראן תחתור לגיבוי רוסי-סיני לדרישתה כי ארצות הברית תחזור ל-JCPOA וכי יוסרו מעליה הסנקציות בלי שיחולו עליה התחייבויות נוספות.

הקשר המתהדק בין ישראל לרוסיה בשנים האחרונות עלול להיות חרב פיפיות – מצד אחד רוסיה עשויה לראות בישראל גורם היכול להשפיע ולמתן התנהלות תקיפה של ארצות הברית כלפיה, לפחות בחלק מהמרחבים ומהתחומים, ולחתור להיעזר בה נגדה. מצד שני קשרים אלה עלולים גם לעורר מחלוקת נוספת שתשליך על דימויה של ישראל בארצות הברית, בעיקר בקרב הגורמים הליברלים, אשר גם כך רואים ביחסה של ישראל לפלסטינים, במערכת היחסים המתהדקת של ישראל עם משטרים אסלאמיים, כגון סעודיה, מצרים ואיחוד האמירויות, וביחסה האוהד במיוחד לממשל טראמפ נקודות שליליות ובסיס למדיניות ביקורתית כלפיה.

מעורבות רוסית פוליטית במולדובה: הצלחות אופרטיביות ומגבלותיהן האסטרטגיות

ד"ר דימה קורס*

קשר היסטורי עמוק מחבר בין רוסיה למולדובה. מקרבים ביניהן השייכות לדת הנוצרית אורתודוקסית וחלקה של רוסיה בשחרור מולדובה מהעול התורכי. למקום החיובי של הרוסים בפולקלור העממי המולדובי תרמה גם העובדה שבתקופת השיא המעצבת של פריחת הנסיכות המולדובית (במאות 15–16), הגיע האיום על ריבונותה דווקא מכיוון של מדינות שכנות ממערב – פולין והונגריה, נוסף על האיום מצד האימפריה העות'מנית, ורוסיה נתפסה בעלת ברית חשובה ואמינה. הנרטיבים השליליים על רוסיה הם בעיקר פרי של התקופה המודרנית, על רקע הופעת חלופה מדינית בדמותה של רומניה המאוחדת והיווצרותו של המשטר הסובייטי.

כמו במדינות אחרות שהיו פעם חלק מברית המועצות, גם במולדובה התקופה הסובייטית נמצאת בליבו של "מאבק הנרטיבים". אך למרות כל הביקורתיות ולמרות התעצמותה של השפה הרומנית ושל הזהות המולדובית, כל הסקרים בתקופה הפוסט-סובייטית מצביעים על נוסטלגיה לא מבוטלת לתקופה הסובייטית ועל רגש חיובי כלפי מוסקבה בקרב נתחים גדולים באוכלוסייה.¹ לנוכח האמור לעיל אין זה מפתיע שבעידן הנשיא ולדימיר פוטין רוסיה פועלת בלי הרף בניסיון לשמר, ואם אפשר גם להגביר, את השפעתה על המתרחש במולדובה כדי לשמור אותה בתחום ההשפעה שלה וכדי למנוע את המשך התקרבותה לאיחוד האירופי ולרומניה ואת הצטרפותה לנאט"ו.

הרקע לבחירות לפרלמנט המולדובי ב-2019

בעשור האחרון הגביר איש העסקים המקומי ולדימיר פלחוטניוק (Vladimir Plahotniuc) את עוצמתו הפוליטית, עד שהפך ל"קרדינל האפור" הכמעט כול-יכול של מולדובה תוך כדי השתלטות על אחת מן המפלגות הגדולות במדינה – PDM, המפלגה הדמוקרטית של מולדובה. אף שבבחירות לפרלמנט ב-2014 קיבלה מפלגתו רק 19 מתוך 101 מנדטים, הצליח פלחוטניוק בתוך זמן קצר כמעט להכפיל את כוחה על ידי פיתוי חברי פרלמנט מסיעות אחרות לעבור לסיעתו. ב-2016, כשימש יו"ר של PDM, הוא שלט ללא עוררין בממשלה שבראשותה כיהן נציג ממפלגתו.

מלכתחילה היה מצבו יציב גם בזירה הבין-לאומית הודות לקשרים ענפים הן ברוסיה והן באיחוד האירופי ובארצות הברית. עם זאת מה שהפכה לעקב אכילס והביאה למפלתו הייתה כנראה שאיפתו לשלוט לחלוטין בזירה הפוליטית ובמשק המולדובי באמצעות הכפפת כל גורם מתחרה למרותו. נראה כי פלחוטניוק שאף לעמוד מול גורמים זרים בתור הנציג הבלעדי של ארצו ולדבר עימם "בגובה העיניים".

¹ בדרך כלל כ-50% מהנשאלים מגלים נוסטלגיה לתקופה הסובייטית. האחוז עולה בקרב בני מיעוטים – רוסים, גגאוזים, בלרוסים, צוענים ואחרים, ויורד בקרב הרוב האתני המולדובי. ראו: <http://www.infotag.md/populis-en/269992/>

* ד"ר דימה קורס הוא עמית מחקר אורח בקולג' הביטחוני של נאט"ו ברומא.

שאיפות אלו לא מצאו חן בעיני כלל השחקנים האחרים, המקומיים והבין-לאומיים כאחד, ולכן לקראת הבחירות לפרלמנט במרץ 2019 מצא את עצמו פלחוטניוק מתמודד עם רוסיה ועם מדינות האיחוד האירופי הזועמות, כל אחת וסיבותיה שלה.

הרוסים זעמו עקב תקריות כאלה ואחרות, כגון ההשתתפות של אנשי צבא מולדוביים בתרגיל נרחב של נאט"ו במערב אוקראינה (ב-2017),² אך בעיקר עקב מאבקו של פלחוטניוק בפוליטיקאי המועדף-עליהם – איגור דודון (Igor Dodon), נשיא מולדובה ויו"ר המפלגה הסוציאליסטית (PSRM).³

הסוציאליסטים, שבמידה רבה ירשו את המפלגה הקומוניסטית של מולדובה, ספקניים מאוד כלפי ההשתלבות באירופה ומעדיפים בבירור את האיחוד הכלכלי האירו-אסייתי (Tamozhennii Soyuz, EACU) של פוטין. לא מפתיע אם כן שבמוסקבה תמכו בעקביות במפלגה זו ובעומד בראשה. לעומת זאת פלחוטניוק ראה ב-PSRM את יריביו העיקריים ולא פספס הזדמנות להדגיש את סמליותו של תפקיד הנשיא ואף להשפילו בפומבי. בכמה הזדמנויות, כשדודון סירב לחתום על מסמך כלשהו שלפי החוקה נדרשת חתימה של הנשיא עליו, נהג הפרלמנט להכריז על "נבצרותו הזמנית" של הנשיא, יו"ר הפרלמנט הפך אז לממלא מקומו, ומשחתם על המסמך הייתה "הנבצרות" מסתיימת.⁴

באיחוד האירופי זעמו על אי-ההתקדמות בחקירת "שוד המאה" שבמהלכו נעלם כלא היה סכום עתק שהלוותה אירופה למולדובה.⁵ הסיוע והיחס האוהד של האיחוד האירופי למולדובה מותנים לרוב בקריטריון אחד עיקרי – שקיפות של הממשל ושל המשק, ובקידום רפורמות רלוונטיות שאמורות להגביר שקיפות זו. התמהמהות בחקירה של מעילת הענק התקבלה כעדות למגמה הפוכה מזו הרצויה.

כמו כן בבחירות 2019 גם לאיחוד האירופי היה שחקן פוליטי מועדף – רשימה חדשה בשם ACUM. מדובר בברית של שתי מפלגות ימין פרו-מערביות בראשות שני פוליטיקאים של הדור החדש: מאיה סנדו (Maia Sandu) ואנדריי נסטסה (Andrei Nastase). שניהם אף פעם לא היו חלק מהמסד המקומי, ולשניהם היו קשרי עבודה ענפים עם גורמים מערביים. סנדו עבדה יותר מעשר שנים עם הבנק העולמי, מהן שנתיים בלשכת הנגיד בארצות הברית.

תוצאות הבחירות לפרלמנט ב-2019 והתרגיל הרוסי

למרות הלחץ מבחוץ ומבפנים הצליחה PDM של פלחוטניוק להגביר את נוכחותה בפרלמנט מ-19 ל-30 מנדטים מתוך 101. הסוציאליסטים של דודון זכו ב-35 מנדטים, ו-ACUM של סנדו ונסטסה זכתה ב-25 מנדטים, הצלחה ראויה לציון של רשימה חדשה שעדיין לא התגבשה. היות שלהרכבת ממשלה נדרשים 51 מנדטים, היה ברור שלקואליציה חייבות להיכנס לפחות שתיים מתוך שלוש הסיעות הגדולות. שתי

² ראו: <https://lenta.ru/news/2017/09/07/moldavane/>

³ חשוב לציין כי מולדובה היא רפובליקה פרלמנטארית שבה לנשיא יש בעיקר סמכויות ייצוגיות.

⁴ ראו: <https://jamestown.org/program/moldovan-president-igor-dodon-suspended-constitutional-court/>

⁵ ראו: <https://www.bbc.com/news/magazine-33166383>

האפשרויות הסבירות ביותר היו איחוד בין PDM ל-PSRM או פיזור הפרלמנט ובחירות חוזרות. במקרה של איחוד היו הדמוקרטים יכולים לשמר חלק לא מבוטל מהשפעתם ולהמשיך לשלוט על עוצמת החקירות של "שוד המאה" ועל עומקן. הסוציאליסטים ומוסקבה, הניצבת מאחוריהם, היו זוכים בחלק ניכר מהשלטון המעשי ובשותף גמיש יחסית. בתור שחקנים פרגמטיים מאוד, בלשון המעטה, היו הצדדים צפויים להגיע לעמק השווה הן בנושאי מדיניות חוץ והן בנוגע למדיניות הכלכלית. בסופו של דבר גם המצע של PDM נוטה להשקפה סוציאלי-דמוקרטית בכל הנוגע לכלכלה. במקרה של בחירות חוזרות היו לסוציאליסטים ול-ACUM סיכויים גבוהים יותר להגביר את עוצמתם, אך הדמוקרטים היו מרוויחים זמן נוסף בשלטון, אפשרות קורצת במצבם המורכב. לפיכך באופן פרדוקסלי שלושת הצדדים לא התנגדו נחרצות לאפשרות של בחירות חוזרות.

הסבירות שהצלע השלישית במשולש – ACUM, תצליח להגיע להסכמה עם אחד משני השחקנים האחרים נראתה נמוכה יותר. המצע שלה היה כמעט הפוך מהמצע של PSRM: ימין כלכלי לעומת שמאל כלכלי, זיקה פרו-מערבית מובהקת לעומת זיקה פרו-רוסית מובהקת, ההתייחסות של ACUM לשלטון הסובייטי בעבר כאל כיבוש לעומת הנוסטלגיה לתקופה הסובייטית של PSRM. גם קואליציה של הימין עם PDM לא נראתה סבירה בגלל המחויבות של ACUM לחקירת "שוד המאה". לשם יצירת קואליציה כזו חברי ACUM היו צריכים לוותר לגמרי על ההבטחה המרכזית המבדלת אותם מיריביהם, או שחברי PDM היו צריכים לוותר אפילו על חסינות מינימלית של הנהגתם מפני החקירות.

במשך כמעט שלושה חדשים מאז הבחירות התנהל משא ומתן מפרך בין המפלגות, ומבחינה עקרונית כל האפשרויות עדיין היו על השולחן. אולם, כפי שהתברר בדיעבד, במוסקבה גמרו אומר לסיים את הקריירה הפוליטית של ולדימיר פלחוטניוק ולסלקו מהבמה הפוליטית של מולדובה.

בשלב מסוים קבע בית המשפט החוקתי המקומי כי במקרה של כישלון המועד האחרון להרכבת הקואליציה ולפיזור הפרלמנט הוא ה-7 ביוני 2019. ב-4 ביוני עוד שמר הנשיא דודון על "פני פוקר" ודיבר בריאיונות תקשורתיים על כך שמתנהל משא ומתן בין שלושת המפלגות על האפשרויות להרכבת הקואליציה. למוחרת יצא הנשיא לפורום סנט פטרבורג. באותה עת שליח רוסי בכיר למולדובה, סגן ראש הממשלה דמיטרי קוזאק (Dmitrii Kozak), ציין מפורשות שבמוסקבה מעדיפים דווקא את הקואליציה בין הסוציאליסטים לימין.⁶ בסנט פטרבורג נפגש דודון עם פוטין וככל הנראה קיבל את ברכתו לכך וחזר למולדובה ליישום המהלך. כבר ב-7 ביוני פרסמו נציגי PSRM ונציגי ACUM את החלטתם להרכיב קואליציה משותפת לצורך "דה-אוליגרכיזציה" של המדינה. נציגי PDM בממשלה התנגדו וטענו שיריביהם איחרו את המועד ותמה התקופה להרכבת הקואליציה, וכעת על הפרלמנט להתפזר ולקבוע מועד לבחירות חוזרות.

⁶ ראו: <https://www.kommersant.ru/doc/3991500>

שבוע ימים, 7–14 ביוני, נמשך המשבר, שהתבטא בין השאר בהפגנות רחוב גדולות. עם זאת שני הצדדים יכולים לזקוף לזכותם הימנעות מאלימות, לא דבר מובן מאליו במרחב הפוסט-סובייטי. ב-13 ביוני אמר נשיא רוסיה בפומבי כי הוא תומך בסוציאליסטים ובשותפיהם מ-ACUM ומתנגד "לשלטון האוליגרכי" של הדמוקרטים ושל פלחוטניוק.⁷ המשבר נגמר למוחרת, ביום ו' ה-14 ביוני, כששגריר ארצות הברית במולדובה דרק הוגאן (Dereck J. Hogan) נפגש עם פלחוטניוק במשרדו לשיחה, ולאחריה נמלט האוליגרך ממולדובה במטוסו הפרטי. בתוך כמה ימים התפטרה ממשלת ה-PDM ופינתה את מקומה בפרלמנט לשרים של ממשלת ACUM-PSRM. מנהיגת הימין מאיה סנדו קיבלה את ראשות הממשלה, וזינאידה גרצ'אני (Zinaida Greceanii), יד ימינו של הנשיא דודון במפלגה הסוציאליסטית, קיבלה את תפקיד יו"ר הפרלמנט.

סקרי דעת הקהל הראו על שביעות רצון גבוהה של הציבור מברית יוצאת דופן זו ומסילוקו של פלחוטניוק. הנהגת ACUM יצאה מנקודת הנחה שהסוציאליסטים אינם מעוניינים לסכן את הנתח הנכבד של המנדטים שלהם בבחירות חוזרות, ולא ישקלו חבירה לדמוקרטים המובסים, שאיבדו את מנהיגם. לכן סנדו ונסטסה, ראשת הממשלה ושר הפנים בהתאמה, החלו ביישום האג'נדה שלהם בביטחון רב. כנראה רב מדי.

יוזמות ראשונות זכו להסכמה שקטה של PSRM, אך כאשר ב-6 בנובמבר 2019 החליטה סנדו לבטל את התוצאות של המכרז לבחירת הפרקליט הראשי ולנהל באופן אישי מכרז חוזר, חברו יחד שותפיה לקואליציה והדמוקרטים מהאופוזיציה להפיל את הממשלה וגרמו להתפטרותה בהתראה קצרה ובלי לנהל משא ומתן אמיתי.⁸

במקום בחירות חוזרות נוצרה במהרה קואליציה של סוציאליסטים ושל דמוקרטים בהנהגתו של פאבל פיליפ (Pavel Filip) הוותיק, ראש הממשלה לשעבר. הדמוקרטים לא זכו לייצוג משמעותי בממשלה, אך קיבלו פסק זמן לעיצוב מחדש של מפלגתם, להתנערות ממורשת פלחוטניוק הגולה ולשליטה על תהליך החקירה של פעילות ממשלתם הקודמת.

המהלך של הסוציאליסטים ושל מוסקבה, שניצבה מאחוריהם כל הדרך, היה מבריק, כולל העיתוי שלו – הברית של הימין (ACUM) החלה להיסדק מייד עם הרכבת ממשלתה של סנדו, ומחלוקות אישיות ומקצועיות קשות התגלו בינה לבין שותפה העיקרי לסיעה אנדריי נסטסה. בדיעבד נראה כי לאחר הבחירות היו פניה של ACUM לאופוזיציה כדי להמשיך להיבנות ולהתלכד ולנסות להשיג ניצחון מוחץ בבחירות הבאות. ההזמנה הבלתי צפויה לממשלה עם הסוציאליסטים ואף קבלת ראשות הממשלה היו בגדר חיבוק דוב לתנועה הפוליטית הצעירה, שפשוט לא עמדה באתגר. אין זה מפתיע אם כן שזמן קצר לפני ש-PSRM פירקה את הקואליציה הפסיד אנדריי נסטסה בבחירות לראשות העיר קישינב למועמד מטעם הסוציאליסטים יון צ'באן (Ion Ceban). זו הזכייה הראשונה של נציג השמאל בעיר הבירה ב-29 השנים

⁷ ראו: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/06/15/80905-perevorot-na-180-gradusov>

⁸ ראו: <https://ria.ru/20191112/1560845570.html>

האחרונות, והפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית של מולדובה שמפלגת שמאל פרו-רוסית אחת מחזיקה בשלושת מוקדי העוצמה: הנשיאות, הממשלה ועיריית קישינב.⁹

ניתוח: האומנם "משחק שחמט" מוצלח של הרוסים?

אחד המוטיבים הנפוצים בתעמולת הפנים הרוסית בשנים האחרונות מציג את מדיניות החוץ של פוטין כמשחק שחמט של אומן המתכנן מספר מהלכים קדימה – *mnogokhodovka*. בהתחשב במורכבות של המערכת הבין-לאומית ובמעמד הלא מזהיר של רוסיה במערכת זו בשנים האחרונות, מחמאות אלו מעוררות בדרך כלל ספקנות בריאה בקרב החוקרים.

עם זאת לפעמים זה באמת מצליח. על פניו שרשרת האירועים במולדובה המתוארת לעיל מצטיירת בהחלט כהצלחה מרשימה של מוסקבה. בתוך חודשים ספורים התקדם השחקן של הרוסים במולדובה ממעמד של נשיא עם סמכויות סמליות, שאף אותן הפרלמנט נוטל ממנו לעיתים קרובות, לשליטה איתנה בכמעט כל מוקדי הכוח במדינה. וכל זה בעקבות תוצאות בחירות תקינות ושקופות, בלי אלימות ובלי מעורבות בוטה ואפילו בשילוב ידיים עם מעצמות המערב בשלב הראשון (!). יתרה מזאת מי שנחשב אך לפני חודשים אחדים לאוליגרך-על ולבעלים של המדינה מסולק לגלות. ברגע שבו הושלם המהלך הייתה למעשה ה-PSRM למפלגה היציבה היחידה במדינה: ACUM התפצלה למרכיביה; הדמוקרטים ידעו שאילו יערכו מיידית בחירות חוזרות הם עלולים לא לעבור את אחוז החסימה; וגם אילן שור, מנהיגה של הסיעה הרביעית בגודלה בפרלמנט (SHOR), נמלט מהמדינה מאותן הסיבות שבגללן נמלט פלחוטניוק.

אף על פי כן צדקו מי שהעדיפו שלא להפריז בהערכת המשמעות האסטרטגית של הצלחה אופרטיבית זו. מולדובה, התלויה כלכלית בכמה קטבים גיאופוליטיים מנוגדים, לא יכולה לאפשר לעצמה התנהלות חד-קוטבית. מעניין שאיגור דודון הוא שמדגיש את הטענה הזו בכל הזדמנות. גם מפת האליטות של מולדובה איננה ברורה, אלא די כאוטית ומתאפיינת ביותר מגמות של בידול ממגמות של התלכדות.

אי לכך אין זה מפתיע שהקואליציה נותרה יציבה פחות משנה. כבר בפברואר 2020 התפצלו כמה חברי פרלמנט של PDM בראשות יו"ר הפרלמנט לשעבר אנדריאן קנדו (Andrian Candu), הקימו סיעה ושמה Pro-Moldova וחברו לאופוזיציה, מתנערים ממעשיו של פלחוטניוק ומצדדים באסכולה הפרו-מערבית. אין זה משנה אם מדובר בקבלת החלטות של פוליטיקאים בלתי תלויים, בידו הנוקמת של ולדימיר פלחוטניוק, הבוחש מרחוק, או בהתנגדות של האיחוד האירופי, בפרט של רומניה – עד תחילת יולי 2020 איבדה הקואליציה של PSRM ושל PDM את הרוב בפרלמנט בגלל עריקה של דמוקרטים נוספים לשורות הסיעה של קנדו. לבסוף בסיבוב השני של הבחירות לנשיאות ניצחה מאיה סנדו את איגור דודון, והוא איבד את כס הנשיאות. ניצחונה של סנדו מטיל צל כבד על עתידה של PSRM בבחירות לפרלמנט שמועדן ייקבע בקרוב.

⁹ ראו: <https://www.kp.md/daily/27050.1/4116768/>

סיכום ומסקנות: פני מולדובה – לאן?

מגפת COVID-19 הגבירה את חוסר היציבות הכלכלית והפוליטית במדינה. בחודשים הראשונים (מרץ–אפריל 2020) שררה בציבור שביעות רצון גבוהה מתפקוד הממשלה והנשיא המזוהה עימה, אך בהמשך השתנתה המגמה ונהייתה מורכבת יותר. אין ספק שמשבר הקורונה השפיע על ההצבעה בבחירות לנשיאות וישפיע גם בבחירות הפרלמנטריות הבאות.

אך קורים גם שינויים אלקטוראליים. מאיה סנדו הצליחה לגייס בסיסוב השני של הבחירות לנשיאות את הקהל המגוון מאוד של המצביעים "נגד דודון", ביניהם גם מי שלא היו מצביעים לנציגת הימין הפרו־מערבי בעבר הלא רחוק. בנוגע לבחירות העתידיות לפרלמנט – אם הסוציאליסטים לא יצליחו להשיג עמדה דומיננטית, הם עלולים להגיע למצב פרדוקסלי שבו הם יתקשו לאתר ולו שותף אחד נוסף להרכבת הקואליציה, אפילו אם יישארו הסיעה הגדולה ביותר בפרלמנט.

המקרה של מולדובה משקף היטב את מגבלות ההשפעה של מעצמה על מדינת לאום ריבונית, גם אם היא קטנה ונחשלת מבחינה כלכלית. קל יחסית להשיג מפנה רצוי, קשה לשמר את ההצלחה אפילו בטווח הזמן הבינוני. מולדובה צפויה להישאר יעד למעורבות פוליטית מאומצת של מעצמות, אך במצב של איזון בין קרבה לרוסיה וצורך בסיוע רוסי מחד גיסא לבין קרבה לאירופה ותלות בסיועה הכספי ובכסף של מאות אלפי מולדובים העובדים במדינות האיחוד האירופי מאידך גיסא. לכך יש להוסיף את חוסר הרצון של רוב תושבי המדינה לחיות תחת שלטון דיקטטורי או סמי־דיקטטורי – אף שמנהיגים, כגון ולדימיר פוטין ואלכסנדר לוקשנקו, זוכים להערכה גבוהה בדעת הקהל במולדובה, אזרחיה מעדיפים להחליף את השלטון שלהם בבחירות דמוקרטיות.

מקומיים

ד"ר זאב לוין*

תקציר

המעורבות הרוסית במרחב המרכז אסייתי בת יותר ממאה וחמישים שנים. החלוקה של מרכז אסיה לרפובליקות לאום המתקיימות בגבולות ריבוניים, המבנה החברתי והכלכלי של הרפובליקות והתרבות השלטונית בהן הם כולם תוצאה מובהקת של מעורבות זו. מאז התפרקות ברית המועצות ידעו יחסיהן של רפובליקות מרכז אסיה עם הפדרציה הרוסית עליות ומורדות. המדיניות הרוסית בהנהגתו של הנשיא ולדימיר פוטין עשתה בעשור האחרון מאמצים רבים ומגוונים כדי לחזק את ההשפעה של רוסיה ברפובליקות. עיקרם מכוון לצמצום המעורבות של המעצמות "הזרות" – ארצות הברית וסין, וכן ולשימור היציבות וההמשכיות של משטרי הרפובליקות באמצעות תמיכה פוליטית וסיוע צבאי. נוסף על כך רוסיה מעוניינת למנוע זליגה של פעילים אסלאמיים ושל סמים מהאזור אליה ולשמר את התרבות הרוסית ואת השפה הרוסית במרחב. עם זאת לכל אחת מהרפובליקות במרכז אסיה יש אינטרסים ייחודיים, ואלה מושפעים מצד אחד מן הצורך בשיתופי פעולה כלכליים ופוליטיים ומהצד השני מן החשש מהשתלטות רוסית, פיזית וכלכלית. למדינת ישראל ולרפובליקות מרכז אסיה יש אינטרסים משותפים רבים. עם זאת האינטרסים הייחודיים של כל אחת מהרפובליקות מכתבים את מדיניות החוץ שלהן. היכרות מעמיקה, הכרה של השוני ורגישות לייחודיותן של הרפובליקות השונות, לחששותיהן ולצרכיהן הייחודיים, יעזרו להתוות את המדיניות של ישראל כלפי הרפובליקות במרחב במקצועיות יתרה.

מבוא

לנוכחות הרוסית במרחב המרכז אסייתי היסטוריה בת יותר ממאה וחמישים שנים. ראשיתה בכיבוש הרוסי הקולוניאלי בתקופה הצארית, המשכה בבניית הרפובליקות הלאומיות בתקופה הסובייטית ועד לעצמאותן ב-1991, עם התפרקות ברית המועצות. למרות העבר המשותף פנתה כל אחת מהרפובליקות לדרך עצמאית ייחודית שהושפעה מגורמים פנימיים ייחודיים שהיו בכל אחת מהן ערב ההתפרקות.¹⁰

מאז התפרקות ברית המועצות הופנו מרב מאמציה של רוסיה במרכז אסיה לשימור הנוכחות הפיזית וההשפעה על סדר היום ברפובליקות (עניין שלא היה ייחודי רק למרכז אסיה).¹¹ עם זאת מידת ההשקעה של המאמצים הללו לא הייתה עקבית, ולמעשה התחזקה במיוחד בראשית שנות האלפיים, וליתר דיוק

¹⁰ לתקופת השליטה וההשפעה הרוסית במרכז אסיה ראו: Shoshana Keller, *Russia and Central Asia: Coexistence, Conquest, Convergence* (Toronto: Toronto University Press, 2019).

¹¹ לטענה זו ראו: Alexey Malashenko, *The Fight for Influence: Russia in Central Asia* (Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2013), 9-10.

* ד"ר זאב לוין, מתמחה ברפובליקות המוסלמיות של מרכז אסיה והקווקז, עמית מחקר במכון טרומן, האוניברסיטה העברית בירושלים ועמית הפורום למחשבה אזורית.

לאחר אסון התאומים (11 בספטמבר 2001). פיגוע הטרור גרר כניסה מסיבית של כוחות צבא אמריקאים למרחב, ונוכחות גדולה זו הדליקה בוודאי כמה וכמה נורות הזהרה בקרמלין.

בעשור האחרון עיקר מאמצייה של הפדרציה הרוסית בתחום מדיניות החוץ מופנים אל זירת המעצמות ואל הארגונים הבין-לאומיים הבולטים כדי לבלום את חדירתם אל המרחב הקרוב אליה. בתוך כלל השיקולים הללו למרכז אסיה יש מקום צנוע למדי, ועד לאחרונה הוא לא עמד במוקד האינטרסים של רוסיה ולא הייתה לו חשיבות פוליטית רבה. למשל תפיסת מדיניות החוץ של רוסיה שאישר פוטין בנובמבר 2016 הזכירה את המרחב רק בחטף.¹²

מברית המועצות לרשת בריתות אזוריות

מאז התפרקות ברית המועצות הפדרציה הרוסית נוהגת לנהל את ענייניה עם הרפובליקות הפורשות באמצעות מערכת בריתות משותפות. הגוף המאגד הראשון – חבר המדינות העצמאיות (Commonwealth of Independent States, CIS) – הוקם עוד בסוף שנת 1991 וחיבר מחדש בין רפובליקות שהיו חלק מברית המועצות. עד היום חברות בו כל רפובליקות מרכז אסיה להוציא טורקמניסטן, וזו שומרת על מעמד ניטרלי. אף שהארגון אחראי לשורה שלמה של הסכמים לשיתוף פעולה ולתיאום כלכלי, להוציא המסגרת הפורמאלית אין לו למעשה משמעות ביצועית מכרעת נוסף על משמעותו ההצהרתית-סמלית. הפדרציה הרוסית היא הכוח המוביל והמרכזי בארגון, ומבחינתה החברות בו היא ציון מובהק לכך שהרפובליקות השותפות בו הן חלק ממרחב אינטרסים מיוחד בהובלתה.¹³ לכן לא מפתיע שרפובליקות שלא רצו לקשור עצמן לפדרציה הרוסית, דוגמת הרפובליקות הבלטיות, או אלו שנכנסו לעימותים ישירים עם רוסיה, דוגמת גאורגיה ואוקראינה, פרשו מן הארגון.

הגוף הבין-לאומי בעל המשמעות האסטרטגית הגדולה יותר הוא ארגון האמנה לביטחון משותף (Collective Security Treaty Organization, CSTO). גם הוא הוקם סמוך להתפרקות ברית המועצות ב-1992, והוא נועד לתאם בין הצבאות ומערכות הביטחון של המדינות החברות בו. עם רפובליקות מרכז אסיה החברות בו נמנות קזחסטן, קירגיזסטן וטג'יקיסטן, ואילו אוזבקיסטן פרשה ממנו פעמיים ב-1999 וב-2012. באמצעות ארגון זה מבקשת רוסיה ליצור שיתוף פעולה ביטחוני הדוק ולחזק כך את התלות בה ובכוח ההובלה שלה. עם זאת בעיתות משבר גם ברית זו לא חסינה מביקורת. ב-2010, כשהתרחשה מהפכה בקירגיזסטן והנשיא באקייב נמלט לבלארוס, היה זה לוקשנקו שהשמיע ביקורת נוקבת כלפי אי-התערבות המדינות החברות בארגון לטובת דיכוי המרידה הלא חוקתית.¹⁴ ביקורת דומה הושמעה לאחרונה כלפי רוסיה, במהלך המלחמה בין אזרבייג'ן לארמניה. גם במקרה זה הודיעה רוסיה שלא תתערב

¹² ראו: "Foreign Policy Concept of the Russian Federation", Russian Ministry of Foreign Affairs, December 1, 2016. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248.

¹³ לתולדות הארגון, הקמתו ופעילותו ראו: https://iacis.ru/ob_organizacii/istoriya.

¹⁴ הייתכן שלוקשנקו חזה כבר אז את הנולד בבלארוס שבהנהגתו? ראו: Andrei Makhovsky, "Belarus Leader Raps Russia, May Snub Security Summit", Reuters, April 25, 2010. <https://www.reuters.com/article/idUSTRE630OPT20100425>.

לטובתה של ארמניה כל עוד הקרבות לא עברו אל שטחה הריבוני.¹⁵ עם זאת הברית מאפשרת לרוסיה להחזיק בנוכחות צבאית קבועה ברפובליקות מרכז אסיה – בסיסים קבועים יש בטג'יקיסטן ובקירגיזסטן, וכן לשמור על התלות בה בכל הנוגע להצטיידות ולהכשרה של דרגים טכניים ושל קצונה בצבאות של החברות בברית.

בראשית שנות ה-2000 החלו לחדור אל המרחב המרכז אסייתי המעצמות הגדולות – סין וארצות הברית. שתיהן היו מעורבות בפרויקטים מגוונים עוד קדם לכן, אך בשנת 2001 התרחשו שני אירועים נפרדים שהגבירו במידה ניכרת את נוכחותן של השתיים במרכז אסיה. בקיץ 2001 בחסותה ובמימונה של סין הוקם ארגון שאנגחאי לשיתוף פעולה (Shanghai Cooperation Organization, SCO), וחברות בו רפובליקות מרכז אסיה והפדרציה הרוסית.¹⁶ לארגון זה היבטים ביטחוניים וכלכליים, והוא קרא תיגר על הבכורה של ההשפעה הרוסית באזור. כניסתה הצבאית של ארצות הברית אל המרחב המרכז אסייתי בעקבות אסון התאומים שהתרחש בסתיו 2001, גרמה לדאגה מהרחבת מעורבותה ומהתבססותה של ארצות הברית באזור הן מהצד הרוסי והן מהצד הסיני. המדינות החברות בארגון שאנגחאי הביעו דאגה מהעניין ופעלו לסגירתם של הבסיסים האמריקאים.¹⁷ אחרי כמעט עשרים שנות פעילות הפך הארגון לאחד הגדולים והחשובים במרחב האירו-אסייתי, במיוחד לאחר שהרחיב את שורותיו, וכיום נמנות עם חברותיו גם הודו ופקיסטן. בשנת 2013 הכריז נשיא סין על פרויקט שאפתני של יצירת מרחב כלכלי אסייתי על ידי בניית רשת של תשתיות שיחברו את סין לאירופה דרך מרכז אסיה (Belt and Road Initiative, BRI). מאז השקיעה סין בקרן הפרויקט יותר מ-50 מיליארד דולר.¹⁸ רוסיה נאלצה להצטרף אל היוזמה ולהכיר בבכורה הכלכלית של סין ובהובלתה, וקיבלה בתמורה ערבויות מסין לשמירה על האינטרסים הרוסיים באזור.

לנוכח המעורבות הגוברת של סין במרכז אסיה ביקשה הפדרציה הרוסית לנסות ולחזק את אחיזתה באזור באמצעות האיחוד הכלכלי האירו-אסייתי (Eurasian Economic Union, EAEU), שהוקם ב-2014 ונועד ליצור מרחב כלכלי אחיד לכלכלות של החברות בו.¹⁹ עד כה מבין הרפובליקות המרכז אסייתיות רק קזחסטן וקירגיזסטן הפכו לחברות בו. אומנם גם טג'יקיסטן ואוזבקיסטן הוזמנו להיות חברות בארגון, אך בינתיים, ולמרות הצהרות כוונה ראשונות, הדבר לא התממש. מצד אחד החברות בארגון מעניקה הטבות רבות וחשובות לחברותיו (במיוחד לאלו החלשות): היעדרם של גבולות מכס מאפשר תנועה והעברת

¹⁵ ראו: "Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says", *The Moscow Times*, October 7, 2020.

<https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/russias-security-guarantees-for-armenia-dont-extend-to-karabakh-putin-says-a71687>.

¹⁶ טורקמניסטן היא הרפובליקה המרכז אסייתית היחידה שלא חברה בו. על הארגון ראו:

http://eng.sectsc.org/about_sco/

¹⁷ Joshua Kucera, "Shanghai Cooperation Organization Summiteers Take Shots at US Presence in Central Asia", *Eurasianet*, August 20, 2007.

<https://eurasianet.org/shanghai-cooperation-organization-summiteers-take-shots-at-us-presence-in-central-asia>.

¹⁸ ראה מידע סטטיסטי על היוזמה באתר ממשלת סין: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/105854.htm>

¹⁹ למידע כללי על הארגון ונתונים סטטיסטיים ראו: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>

סחורות בין שווקים רבים במרחב; מהגרי עבודה מרפובליקות חברות (כיום בעיקר מקירגיזסטן) זכאים לקבל אישורי עבודה ותושבות בנוהל מזורז; בשל חברותה קיבלה קירגיזסטן מרוסיה סיוע כלכלי בסך של כ-200 מיליון דולר, ועוד כ-500 מיליון דולר הופקדו בקרן סיוע לעסקים שמימנה 1816 פרויקטים; וכן קירגיזסטן נהנית מאספקת נפט רוסי במחיר מסובסד.²⁰ מצד שני האחדות הכלכלית כורכת יחד את המדינות החברות גם בעיתות משבר. כך קרה כאשר חלה מפולת בשווקי הנפט, וזו פגעה בכלכלה הרוסית והשפיעה גם על כלכלת קירגיזסטן, וכך קרה עת הוטלו סנקציות כלכליות על רוסיה, ואלה השפיעו גם על סחר החוץ של המדינות החברות באיחוד.²¹ נוסף על ההשפעה הכלכלית הרשמית של רוסיה חשוב לציין גם את רשת ההשפעה הכלכלית הלא רשמית, המתקיימת בחסות השקעות של אוליגרכים רוסיים ושל חברות רוסייות, במיוחד בתחומי האנרגיה והתקשורת, השולטות למעשה בחלק מהשווקים ברפובליקות מרכז אסיה. עם זאת נראה שהשקעות אלו קשורות קודם כול לאינטרס כלכלי נקודתי (גם אם מדובר באינטרס הנוגע לצמרת השלטון ברפובליקות) ואין משמשות אמצעי השפעה ישיר ומתמשך.²² זאת ועוד – נוסף על ההשקעות הרוסיות הרשמיות, הנאמדות ביותר מ-20 מיליארד דולר והועברו לרפובליקות לסיוע או למימון פרויקטים של פיתוח, יש ברפובליקות מרכז אסיה יותר מעשרת אלפים מפעלים בבעלות רוסית (או בבעלות משותפת), ואלו מעסיקים עשרות אלפי עובדים וחשובים לכלכלות של מדינות האזור.²³

מדיניות העוצמה הרכה

מלבד ההובלה של בריתות אזוריות שנועדו לשמר את ההגמוניה הרוסית במרכז אסיה, הפדרציה הרוסית פועלת רבות גם במישור החברתי-תרבותי. אחד הארגונים המרכזיים הפועלים לקידום הדיפלומטיה הציבורית ולקידום השפה והתרבות הרוסית בעולם, במיוחד במרחב מדינות חבר העמים, הוא הרוסוטרודניצ'סטבו (Rossotrudnichestvo). הארגון הוקם (מחדש) בשנת 2008 ופועל כיום בכפיפות לנשיא.²⁴ לארגון פעילות ענפה ברפובליקות מרכז אסיה, ורק בשנה האחרונה הוא העביר עשרות אלפי ספרי לימוד לבתי ספר רוסיים הפועלים ברפובליקות. בעקבות הסכם מיוחד שחתמו נשיאי המדינות נשלחו עשרות מורים רוסיים ללמד בבתי ספר רוסיים שנפתחו לאחרונה בטג'יקיסטן.²⁵ כמו כן רוסיה מאפשרת לאזרחי הרפובליקות המרכז אסייתיות ללמוד במוסדות שלה להשכלה גבוהה. על פי נתוני אתר משרד החוץ (ככל הנראה מדובר בנתונים טרום קורונה) במוסדות להשכלה גבוהה ברוסיה לומדים כ-172 אלף סטודנטים מרפובליקות מרכז אסיה, מהם כ-59 אלף (כשליש) על חשבון התקציב הפדראלי הרוסי.²⁶ נוסף

²⁰ למידע על הסיוע באתר משרד החוץ הרוסי ראו: <https://www.mid.ru/rossia-i-problemy-central-noj-azii>

²¹ לביקורת של נשיא קזחסטן נרבייב בנושא ראו: "Nazarbaev Calls U.S., EU Sanctions on Russia 'barbaric'", *RFERL*, February 11, 2015. <https://www.refworld.org/docid/5509407312.html>.

Maximilian Hess, "Russia and Central Asia: Putin's Most Stable Region?", *Orbis* 64, no. 3 (2020): 421-433²²

²³ אתר משרד החוץ הרוסי, ראו לעיל הערה 11.

²⁴ לתולדות הארגון ראו: <https://rs.gov.ru/en/about>

²⁵ לרשימת הפעולות בתחום החינוך ראו: Евгений Шестаков, "Деньги решают не все: Чем и как Россия помогает Центральной Азии", *Российская газета* 37, no. 8091 (February 19, 2020).

<https://rg.ru/2020/02/19/chem-i-kak-rossiya-pomogaet-centralnoj-azii.html>.

²⁶ אתר משרד החוץ, ראו לעיל הערה 11. נתונים מעט שונים הציג שירות בטחון הפנים הרוסי, ראו:

"ФСБ впервые раскрыла данные о приезжающих на учебу в Россию", *РБК*, August 19, 2019. <https://www.rbc.ru/society/19/08/2019/5d5694d89a79471a151e5e5f>.

על כך ברפובליקות מרכז אסיה פועלות שלוחות של אוניברסיטאות רוסיות המעניקות תארים המוכרים ברוסיה. בחודש מאי 2020 נפתחה בטשקנט שלוחה ראשונה בכל חבר המדינות של האוניברסיטה היוקרתית ליחסים בין-לאומיים של מוסקבה MGIMO (הפועלת בחסות משרד החוץ הרוסי).²⁷

פיתוח מסגרות ההוראה ברוסית ומסגרות ההוראה של השפה הרוסית ברפובליקות מרכז אסיה איננו קשור רק לפן התרבותי ויש לו משמעות כלכלית רחבה יותר. על פי נתוני משרד החוץ הרוסי עובדים כיום ברוסיה יותר מארבעה מיליון אזרחים של הרפובליקות המרכז אסייתיות. בשנים 2013–2018 העבירו הללו למולדתם משכורות בהיקף של יותר מ-55 מיליארד דולר (לתקופה כולה). על פי נתוני משרד החוץ (הנשענים על נתונים רשמיים) העובדים הזרים אחראים על כ-10 אחוזים מהתל"ג הרוסי.²⁸ כמו כן הכסף שמעבירים העובדים הזרים למדינותיהם הוא כ-30 אחוזים מהתל"ג של טג'יקיסטן ושל קירגיזסטן וכ-15 אחוזים מהתל"ג של אוזבקיסטן, מה שיוצר תלות כלכלית הדדית גדולה ביניהן (שהתחדדה בעת מגפת הקורונה, בשעה שעובדים זרים רבים ממרכז אסיה איבדו את מקומות העבודה שלהם ונאלצו לשוב לארצותיהם).²⁹ מכאן שההשקעה הרוסית בהוראת השפה הרוסית ופתיחת מוסדות לימוד ברפובליקות מרכז אסיה קשורות במישרין להכשרת עובדים מיומנים, ואלה יוכלו בעתיד להיקלט בשוק העבודה הרוסי, המתבסס גם כיום על עובדים ממרכז אסיה.

שיתופי פעולה והתנגשויות אינטרסים

עד כה הוצגו הפעולות המרכזיות של הפדרציה הרוסית עם הארגונים האזוריים בהובלתה (CIS, CSTO, EAEU) או בשיתופה (SCO, BRI). הצגת מארג היחסים בין הפדרציה הרוסית לבין הרפובליקות במרכז אסיה לא תהיה שלמה מבלי לשלב בה גם את העמדות הייחודיות של הרפובליקות עצמן. עמדות אלו זכו בשנים האחרונות לעדכון, אם בגלל שהתחלפה בהן ההנהגה ואם בעקבות המדיניות הרוסית, במיוחד לנוכח סיפוח חצי האי קרים ולנוכח התמיכה הרוסית (הגלויה או העקיפה) במורדים בחבל דוניצק-לوهנסק שבמזרח אוקראינה.

קזחסטן היא הרפובליקה החזקה ביותר מבחינה כלכלית מבין רפובליקות מרכז אסיה והיחידה שיש לה גבול יבשתי עם הפדרציה הרוסית ומיעוט אתני רוסי גדול. קזחסטן הגיבה בחשש לנוכח הפגיעה בריבונות הטריטוריאלית האוקראינית והביעה דאגה מן האפשרות של התפשטות רוסית עתידית גם אל שטחה.

²⁷ על ההסכמים שהובילו לפתיחת השלוחה ראו: <https://uzb.mgimo.ru/university/about>

²⁸ ראה אתר משרד החוץ הרוסי, ראו לעיל הערה 11.

²⁹ לנתונים של הבנק העולמי ראו: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=TJ>; ולניתוח השפעת מהגרי העבודה מטג'יקיסטן על כלכלת המדינה ראו:

Edward Lemon, "Dependent on Remittances, Tajikistan's Long-Term Prospects for Economic Growth and Poverty Reduction Remain Dim", *Migration Information Source*, November 14, 2019.

<https://www.migrationpolicy.org/about/copyright-policy>;

להשפעת מגפת הקורונה על שוק מהגרי העבודה ראו:

"Central Asian Migrants Worst Hit by Coronavirus Job Losses in Russia", *The Moscow Times*, July 8, 2020.

<https://www.themoscowtimes.com/2020/07/08/central-asian-migrants-worst-hit-by-coronavirus-job-losses-in-russia-a70818>.

החשש התחזק בעקבות הצהרות על הקשר ההיסטורי של קזחסטן לרוסיה שהשמיעו אחרי סיפוח חצי האי קרים לא רק פוליטיקאים לאומנים-רוסים, אלא גם הנשיא פוטין עצמו.³⁰ חשש זה דחק בקזחסטן לערוך תיקון לחוקה כדי לקבוע את השלמות הטריטוריאלית של קזחסטן בגבולותיה.³¹ גם אם הדבר לא נקשר במפורש, החלטתו של נזרבייב להחיל את המעבר לכתב הלטיני בסמוך לאירועים הללו (רפורמה שדובר עליה במשך העשור האחרון, אך לא יצאה אל הפועל עד אז) מסמלת בהחלט את הכוונה לחזק את היסודות הלאומיים של הרפובליקה הנבדלים מעברה הסובייטי.³² יתרה מזו למרות היותה חברה בארגון האמנה לביטחון משותף (CSTO), שאותו לא ביקשה בינתיים לעזוב, ניסתה קזחסטן לעקוף את רוסיה ולחזק ולתחזק קשרים צבאיים עם המערב ועם ברית נאט"ו.³³ הסנקציות הכלכליות שהוטלו על רוסיה פגעו גם בקזחסטן בשל היותה חברה באיחוד הכלכלי האירו-אסייתי.³⁴ בעקבותיהן ביקשה קזחסטן להמשיך ולפתח פרויקטים קיימים וחדשים שיאפשרו לה לייצא את חומרי הגלם שלה במסלולים עוקפי רוסיה הן למערב והן לסין. בתחום מדיניות החוץ הצליחה קזחסטן למצב את עצמה בתפקיד נותנת החסות המוסכמת לתהליך שיחות השלום בין הפלגים הלוחמים בסוריה, הישג שהעלה את יוקרתה ומיצב אותה בשורה אחת עם המעצמות הגדולות.³⁵

אוזבקיסטן, הרפובליקה השנייה בחשיבותה במרכז אסיה ובעלת האוכלוסייה הגדולה ביותר, הייתה תמיד מסויגת מבריתות אזוריות וממערבות רבה מדי של המעצמות בענייניה. לאחר חילופי השלטון באוזבקיסטן התווה הנשיא מירזייאב דוקטרינה חדשה למדיניות חוץ המבוססת על מעגלי השפעה. על פי דוקטרינה זו הופנתה תשומת הלב העיקרית למרכז אסיה עצמה ורק אחר כך אל המעצמות הקרובות והרחוקות.³⁶ אומנם לאחר ביקורו הראשון ברוסיה נחתמה שורה ארוכה של הסכמים כלכליים, ואף הוכרזו הכרזות בדבר הצטרפותה הקרובה של אוזבקיסטן לאיחוד הכלכלי האירו-אסייתי (EAEU), אך לאחר ההכרזות

³⁰ ראו: Farangis Najibullah, "Putin Downplays Kazakh Independence, Sparks Angry Reaction", *RFERL*, September 3, 2014.

<https://www.rferl.org/a/kazakhstan-putin-history-reaction-nation/26565141.html>.

³¹ Malika Orazgaliyeva, "Kazakh President Signs Amendments to Constitution into Law", *Astana Times*, March 3, 2017. <https://astanatimes.com/2017/03/kazakh-president-signs-amendments-to-constitution-into-law/>.

³² על רפורמת הכתב ובעיותיה ראו: Maria Blackwood, "Kazakhstan: New Latin Alphabet Criticized as Apostrophe Catastrophe", *Eurasianet*, November 15, 2017.

<https://eurasianet.org/kazakhstan-new-latin-alphabet-criticized-as-apostrophe-catastrophe>.

³³ Rachel Vanderhill, Sandra F. Joireman, and Roza Tulepbayeva, "Between the Bear and the Dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a Model Strategy for Secondary Powers", *International Affairs* 96, no. 4 (July 2020): 975–993.

³⁴ Erlan Idrissov, "The Great Gain Not the Great Game: How Kazakhstan Is Charting Its Own Course in the World", *Diplomatic Courier*, November 13, 2015. <https://www.diplomaticcourier.com/the-great-gain-not-the-great-game-how-kazakhstan-is-charting-its-own-course-in-the-world/>.

³⁵ Jamestown Foundation, "With Tensions High, Kazakhstan Plays Mediator in Syria Peace Talks", *Eurasia Daily Monitor* 14, no. 37 (March 20, 2017). <https://www.refworld.org/docid/58d4f1ff0.html>.

³⁶ לשינוי עדיפויות ביחסי החוץ של נשיא אוזבקיסטן ראו:

Richard Weitz, *Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership*, (Silk Road Paper, January 2018). <https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf>.

החליטה אוזבקיסטן לבחון את העניין מחדש וכרגע לא נראה שהיא ממחרת להצטרף אל האיחוד, גם לא בתפקיד משקיפה. העמדת האינטרסים של אוזבקיסטן תחילה מאותתת איתות ברור לרוסיה ולסין.

זמן קצר לאחר עצמאותה הכריזה טורקמניסטן על ניטרליות, והיא איננה חברה בבריתות אזוריות. עם זאת במשך השנים טיפחה טורקמניסטן יחסים כלכליים קרובים עם רוסיה שהתבססו בעיקר על מכירות גז טבעי. יחסים אלו הגיעו למשבר ב-2010, ובעקבותיו צמצמה טורקמניסטן מאוד את מכירות הגז שלה לרוסיה עד שהופסקו כליל, והחלה לשווק אותו לאיראן ולסין. לאחר חתימת הסכם חלוקת הים הכספי בקיץ 2018 ולאחר הוועידה הכלכלית של מדינות הים הכספי שאירחה טורקמניסטן ב-2019, נחתמו הסכמים חדשים וחודשו מכירות הגז לרוסיה.³⁷ טורקמניסטן אף הכריזה שהיא מתכננת לסלול קו צינור גז חדש לכיוון רוסיה.³⁸ בסוף אוקטובר 2020 חתמה טורקמניסטן על חוזה הגנה עם הפדרציה הרוסית. יסודות לחתימת חוזה זה הונחו כבר ב-2003, אך עד כה נמנעה טורקמניסטן לאשרר אותו.³⁹ התקדמות מואצת בשיתופי פעולה עם הפדרציה הרוסית הן במישור הכלכלי והן במישור הביטחוני מדגישה את המשבר הכלכלי שמצויה בו טורקמניסטן ואת החשש שלה מחוסר היכולת שלה להגן בעצמה על גבולה הארוך עם אפגניסטן.

המקרה של קירגיזסטן הוא דוגמה לכך שתלות כלכלית לא יכולה לענות על כל הציפיות. מצד אחד מדובר ברפובליקה שיש לה את הזיקה הגדולה ביותר לפטרונות רוסית, הן בשל היותה חברה בכל הבריתות האזוריות בהנהגה הרוסית והן בשל תלותה הכלכלית הגדולה ברוסיה. תלות זו נובעת מן הסיוע הישיר ומן המספר הגבוה מאוד של אזרחי קירגיזסטן העובדים ברוסיה ומעבירים את הכנסותיהם החודשיות לקירגיזסטן, המשפיעות במידה ניכרת על התל"ג של הרפובליקה. עם זאת הגיוון והשיסוע החברתי ברפובליקה באים לידי ביטוי גם בזירה הפוליטית הפנימית וגורמים לחוסר יציבות שלטונית שכבר הובילה לשלוש מהפכות שלטוניות (ב-2005, ב-2010 וב-2020). הפגנות ההמונים והדחת הנשיאים הנבחרים, שנאלצים למצוא מקלט ברוסיה, מטרידה את השלטונות הרוסיים לא רק בגלל התקדים המסוכן בעיניהם של הפגנות המוניות אחרי בחירות הגורמות להדחת נשיא נבחר, תקדים שיכול לשמש דוגמה לחיקוי ברוסיה עצמה, אלא גם בגלל החשש מחוסר יציבות שלטונית שיכול להביא לחדירת גורמים אסלאמיים קיצוניים ולקריסה כלכלית. חוסר היציבות ישפיע בוודאי על החברות המשקיעות ברפובליקה ויאפשר חדירה לא מבוקרת של חברות סיניות אל השוק הקירגיזי. ב-2017, על רקע הבחירות לנשיאות ובעקבות מתיחות שנוצרה בין נשיאי הרפובליקות קזחסטן וקירגיזסטן, עמד האיחוד הכלכלי האירואסייתי בפני קריסה – פקידי המכס הקזחים הפעילו מחדש את משטר המכס בגבול בינם לבין קירגיזסטן, מעשה

³⁷ על חשיבות ומשמעויות ההסכם עבור מדינות האגן ראו: זאב לוין, "שלום תמורת שטחים, גרסת איראן", *הפורום לחשיבה אזרחית*, 21 בספטמבר, 2020. <https://www.regthink.org/articles/caspian-sea>.

³⁸ Bruce Pannier, "Is Turkmenistan Being Pulled into Russia's Orbit?", *RFERL*, January 16, 2019. <https://www.rferl.org/a/iqshlog-ovozi-turkmenistan-pulled-into-russia-s-orbit/29713898.html>.

³⁹ על הסיבות לאשרור במועד זה ראו: "Turkmenistan: Feeling insecure", *Akhal-Teke: A Turkmenistan Bulletin*, October 27, 2020. <https://eurasianet.org/turkmenistan-feeling-insecure>.

שרוסיה לא יכלה לעבור עליו לסדר היום.⁴⁰ חוסר שביעות הרצון של הקרמלין ממה שהתרחש בקירגיזסטן במהפכה האחרונה, בא לידי ביטוי בהקפאת כספי הסיוע שהובטחו לקירגיזסטן בסך 100 מיליון דולר ובכך שרוסיה לא מיהרה ליצור קשרים ישירים עם ההנהגה החדשה וחיכתה שיתברר כיצד התייצבו העניינים ברפובליקה ולא יזהו כיוון נטה ההנהגה החדשה.⁴¹

לעומת קירגיזסטן טג'יקיסטן היא דוגמה ומופת ליציבות שלטונית. מאז טראומת מלחמת האזרחים שהסתיימה ב-1997, השלטון שלה נמצא בידיו של שליט ריכוזי אחד. כמו לקירגיזסטן גם לטג'יקיסטן יש תלות גדולה בכספים שמעבירים אזרחיה העובדים בפדרציה הרוסית, וביטחונה של טג'יקיסטן תלוי במידה רבה בסיוע הצבאי שמעניקים לה חיילי דיוויזיה 201, המוצבת בטג'יקיסטן מאז מלחמת האזרחים ואחרית בין השאר על אבטחת הגבול עם אפגניסטן. עם זאת טג'יקיסטן נמנעה עד כה להצטרף לאיחוד הכלכלי האירו-אסייתי, ותחת זאת משמרת את קשריה הכלכליים עם סין השכנה ומשחקת משחק של איזוני השפעה בין שתי המעצמות, הרואות בה נכס אסטרטגי. מחצית מהחוב הלאומי של טג'יקיסטן שייך לסין.⁴²

הנקודה הישראלית

למדינת ישראל יש היסטוריה של שיתופי פעולה עם כל רפובליקות מרכז אסיה, וכולן מקיימות יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל. לישראל יש שגרירים קבועים בשלוש מהן – קזחסטן, אוזבקיסטן וטורקמניסטן, ועל השתיים האחרות – קירגיזסטן וטג'יקיסטן, אמונים השגרירים הקבועים בקזחסטן ובאוזבקיסטן בהתאמה. לאחרונה, כאשר נחתם הסכם השלום עם איחוד האמירויות, התלהבו כתבי תקשורת רבים מן הנוכחות הישראלית החדשה לחוף המפרץ הפרסי והתעלמו התעלמות זועקת מן העובדה שבמשך שלושים השנים האחרונות ישראל מקיימת יחסים דיפלומטיים הדוקים עם רפובליקות מוסלמיות, טורקמניסטן ואזרבייג'ן, שלהן גבול יבשתי וימי בן מאות קילומטרים עם שכנתן איראן. התעלמות זו היא רק אחד מן הביטויים לחוסר המודעות לחשיבות האסטרטגית של האזור למדינת ישראל. בעיני ראשי המשטר ברפובליקות המוסלמיות של מרכז אסיה, לעומת זאת, למדינת ישראל יש מעמד ייחודי. מצד אחד היא נתפסת עמיתה קרובה של השלטון ברוסיה, ומצד שני היא נתפסת מקורבת לארצות הברית ובעלת מעמד מיוחד בקשריה עימה. קשרים עם ישראל לא נתפסים איום בעיני המעצמות, ודרכה יכולות הרפובליקות המוסלמיות לקדם את ענייניהן ולפתוח דלתות בארצות הברית. עבור ישראל קשרים הדוקים עם רפובליקות מרכז אסיה יכולים לענות על צרכים אסטרטגיים ולשמש בסיס להזדמנויות כלכליות ואף

Kanat Shaku, "Atambayev Fueled Kazakh-Kyrgyz Border 'Fire' With Nazarbayev Jibe", *Intellinews*, November 16, 2017. <http://www.intellinews.com/atambayev-fuels-kazakh-kyrgyz-border-fire-with-nazarbayev-jibe-132595/>

⁴¹ לניתוח אירועי המהפכה האחרונה ראו: זאב לוין, "הבחירות בטג'יקיסטן וקירגיזסטן: בין יציבות ריכוזית לדמוקרטיה מעוררת", *שיחה מקומית*, 20 באוקטובר 2020. <https://www.mekomit.co.il>

Bruce Pannier, "New Kyrgyz Leadership Gets A Cold Reception From The Kremlin", *RFERL*, November 2, 2020. <https://www.rferl.org/a/new-kyrgyz-leadership-gets-a-cold-reception-from-the-kremlin/30926407.html>

⁴² Fuad Shahbazov, "China's Economic and Military Expansion in Tajikistan", *The Diplomat*, November 23, 2016. <https://thediplomat.com/2016/11/chinas-economic-and-military-expansion-in-tajikistan/>

שער לפיתוח קשרים עם הפדרציה הרוסית (דרך החברות באיחוד הכלכלי האירו-אסייתי) ועם סין. לדעתי בתחום זה ישראל אינה משקיעה את מרב תשומת הלב שלה ראוי האזור וראויה כל רפובליקה בנפרד.

סיכום

בסיכום ספרו על המדיניות הרוסית במרכז אסיה הציג אלכסיי מלשנקו שלושה אתגרים מרכזיים העומדים בפני רוסיה: סין, ארצות הברית והאסלאם.⁴³ הספר יצא לאור לפני פחות מעשור, אך איבד מאז מהרלוונטיות שלו, ולו באופן חלקי. ארצות הברית פרשה בינתיים מן המרחב המרכז אסייתי, ועל פי הערכות אינה צפויה לחזור אליו או אף להתעניין בו גם לאחר חילופי השלטון בווישינגטון. חוסר מעורבות זה דוחק את הרפובליקות המרכז אסייתיות למשחק דו-קוטבי בין רוסיה לסין.⁴⁴ לפיכך אפשר להעריך כי בשנים הקרובות יחסי רוסיה וסין בסוגיה המרכז אסייתית יתרכזו בהרחבת מעורבותן באזור ובחיזוק השפעתן הכלכלית בו. הצלחתן תהיה תלויה בין השאר ביכולתן להבדיל בין הרפובליקות, להתאים את עצמן לצרכים הייחודיים של כל אחת מהן ולענות עליהם.⁴⁵ בעוד שלסין יש עוצמה כלכלית עדיפה, לרוסיה יש, בינתיים, עדיפות בדעת הקהל ובהשפעה התרבותית, ואלה יכולות להשליך גם על הקשרים הכלכליים. בסקר דעת הקהל שפרסם לאחרונה מכון קינן (Kennan) בווישינגטון, נמצא שמרבית הנשאלים ברפובליקות של מרכז אסיה חשים זיקה גדולה יותר לרוסיה, ואילו זיקתם לסין ולארצות הברית קטנה במידה ניכרת. עוד נמצא שהחשש מסין גדול יותר בקזחסטן ובקירגיזסטן, החולקות איתה גבול ארוך, ובקרב אזרחיהן גובר החשש מ"פלישה" סינית. היעדר האהדה מושפע בין השאר גם מרדיפת המיעוטים המוסלמים (בהם גם קזחים אתניים) בשטחה של סין.⁴⁶

שאלת ההתמודדות עם האסלאם הרדיקאלי נותרת בעינה. יש להניח שגורמי אסלאם קיצוני ימשיכו לנסות ולחדור אל רפובליקות מרכז אסיה, להשפיע על האוכלוסיות ועל המשטרים שלהן ולנסות לחדור דרכן אל הפדרציה הרוסית. על פי דיווחים כמה אלפים מבני הרפובליקות של מרכז אסיה השתתפו בלחימה לצד דאע"ש בסוריה, וכשיחזרו לארצותיהם הם יכולים להיות גרעין מסוכן. עם זאת עד כה ידעו שירותי הביטחון ברפובליקות מרכז אסיה לסכל חלק גדול מניסיונות ההתארגנות מסוג זה, ויש להניח שימשיכו גם בעתיד.⁴⁷

Alexey Malashenko, *The Fight for Influence: Russia in Central Asia* (Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2013), 217.

Paul Stronski, "What Will the Next U.S. Administration Mean for the Caucasus and Central Asia?", *Inside Central Asia*, November 2, 2020.

https://carnegie.ru/commentary/83091?fbclid=IwAROM5gEfpINWSP0X0qK2pbWfJqPq9Z4jI6nPt4k6eCLJPqXncQCA_cBsHkE.

Varshini Sridhar, "Sino-Russian Economic Cooperation in Central Asia is Not What It Seems to Be", *The Diplomat*, September 23, 2020.

<https://thediplomat.com/2020/09/sino-russian-economic-cooperation-in-central-asia-is-not-what-it-seems-to-be/>

Marlène Laruelle and Dylan Royce, "No Great Game: Central Asia's Public Opinions on Russia, China, and the U.S.", *Kennan Cable* 56 (August 2020). <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-56-no-great-game-central-asias-public-opinions-russia-china-and-us>.

Christian Bleuer, "The Exaggerated Threat of Islamist Militancy in Central Asia", *World Politics Review*, February 25, 2020. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28559/the-exaggerated-threat-of-islamist-militancy-in-central-asia>.

במקרים רבים נטען שהשלטונות במרכז אסיה וברוסיה מעצימים את "האיום האסלאמי" כדי להצדיק את הפיקוח על גורמי אופוזיציה ואת והרדיפה אחריהם, אף כי הללו לא באמת מאיימים על הסדר הקיים.⁴⁸

השוני הרב בעמדותיהן של הרפובליקות השונות במרכז אסיה כלפי יחסיהן עם המעצמות ובשיקולי מדיניות החוץ שלהן, מוביל למסקנה שהתייחסות קולקטיבית אליהן מצד רוסיה כמעט ואינה אפשרית. משבר הקורונה העצים את הצורך בתיאום, אך גם בפיקוח הדוק בגבולות בין הרפובליקות. נוסף לכך הרפובליקות חוות משבר כלכלי וחברתי קשה, ועדיין מוקדם להעריך באיזה מצב הן יצאו ממנו כשהוא יסתיים וכיצד הן יצליחו לשקם את עצמן אחריו. מה שכן ברור הוא שרובן יזדקקו לסיוע כספי גדול, וזה לא יוכל להגיע ממקור יחיד. ייתכן שבמציאות זו דווקא המדינות שעדיין אינן קשורות בבריתות כלכליות כובלות יוכלו להיות גמישות יותר בניהול מדיניות כלכלית מבוזרת ורב-ערוצית.

⁴⁸ Edward Lemon, "Talking Up Terrorism in Central Asia", *Kennan Cable* 38 (December, 2018).
<https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-38-talking-terrorism-central-asia>.

מלחמת קרבאך השנייה: המאזן האסטרטגי בדרום הקווקז והשלכותיו על

ישראל

מאת דניאל ראקוב*

תקציר

הסיבות למלחמת קרבאך השנייה בין ארמניה לאזרבייג'ן כרוכות בתחרות הרוסית-תורכית על הובלת הגז לשוק האירופי ובפער העוצמה שהתפתח בשלושים השנים האחרונות לטובת אזרבייג'ן בהשוואה לארמניה. בתום המלחמה התחזק מעמדה של מוסקבה הן בשל היותה הערבה להפסקת האש בין אזרבייג'ן לבין ארמניה, והן בשל התלות הגוברת שפיתחו כלפיה הארמנים, שקודם לעימות ביקשו להתקרב למערב. כמו כן רוסיה נאלצה להשלים עם התחזקות תפקידה המדיני והצבאי של תורכיה במרחב. עם ההתחזקות של רוסיה ושל תורכיה הצטמצם תפקידם המדיני של ארצות הברית, של האיחוד האירופי וגם של איראן. מאזן הכוחות החדש טומן עבור ישראל תמהיל של אתגרים ושל הזדמנויות במרחב. בראייה רחבה יותר ראוי ללמוד את המלחמה ולהפיק ממנה לקחים אפשריים (עם כל הזהירות המתבקשת) בנוגע לניגודי אינטרסים שעלולים להתגלע בין רוסיה לבין ישראל.

שורשי הסכסוך

המלחמה (ספטמבר-נובמבר 2020) בין ארמניה לאזרבייג'ן בחבל נגורנו-קרבאך⁴⁹ (להלן: קרבאך) והמחוזות שסביבו הייתה המלחמה הגדולה השנייה בין שתי המדינות בחבל זה מאז 1994. שורשי הסכסוך בשלהי התקופה הסובייטית. גבולות החבל נקבעו עוד בשנות העשרים של המאה הקודמת והפכו חבל זה, שהיה בו רוב לאוכלוסייה הארמנית, למובלעת בתוך אזרבייג'ן. ב-1988 גאתה האלימות בין הארמנים, שדרשו את סיפוח החבל לארמניה, לבין האזרים. מוסקבה לא הצליחה להשתלט לגמרי על האירועים, והתפרקות ברית המועצות והקמתן של ארמניה ואזרבייג'ן העצמאיות הובילו להסלמת הסכסוך לכדי מלחמה בין השתיים.

מלחמת קרבאך הראשונה התנהלה בשנים 1991-1994 עד לסיומה בהסכם הפסקת האש. במלחמה זו הסתייעה ארמניה ברוסיה, ותוצאתה הייתה השתלטות ארמניה על חבל קרבאך ועל למעלה מחמישה-עשר אחוזים משטח אזרבייג'ן שלא היו במחלוקת ביניהן מלכתחילה. עוד במהלך המלחמה הצליחה אזרבייג'ן לקדם החלטות במועצת הביטחון של האו"ם המכירות בשלמותה הטריטוריאלית. מאז ועד תחילת מלחמת קרבאך השנייה שלטה ארמניה דה-פקטו בחבל קרבאך ובשטחי אזרבייג'ן הכבושים הנוספים.

⁴⁹ הארמנים מכנים את החבל Artsakh. הבחירה להשתמש בכינוי האזרי נובעת מכך שמדובר בכינוי נפוץ יותר ומקובל בזירה הבין-לאומית, ואינה משקפת הבעת עמדה בנוגע לסכסוך.

* סא"ל (מיל") דניאל ראקוב הוא עמית מחקר ב"תכנית רוסיה" במכון למחקרי ביטחון לאומי, INSS. המחבר מבקש להודות לד"ר אבינועם עידן מקתדרת חייקין באוניברסיטת חיפה על תרומתו הרבה בהכנת מאמר זה.

עם התפרקות ברית המועצות בדצמבר 1991 נקבע העיקרון שלפיו הגבולות המנהליים של הרפובליקות שהיו חלק מברית המועצות יהפכו לגבולות המדיניים של המדינות העצמאיות החדשות. במידה רבה תרמה החלטה זו למניעת כאוס נרחב במרחב ברית המועצות המתפרקת, והגבולות הללו הוכרו בקרב הקהילה הבין-לאומית כולה. עם זאת בהקשר של הסכסוך האזרי-ארמני הקשתה חלוקה זו על מציאת פתרון לסכסוך. האזרים, שהובסו במלחמה, נהנו מהכרה בין-לאומית בריבונותם על שטח החבל, בעוד הארמנים, ששלטו בשטח, סבלו מנחיתות מבחינת הלגיטימציה הבין-לאומית.

בשלושים השנים שלפני מלחמת קרבאך השנייה קו העימות בין שתי המדינות לא היה שקט. פרובוקציות אלימות בין האזרים לארמנים התרחשו מדי פעם לאורכו, על גבול קרבאך או במחוזות האזריים שבשליטה ארמנית. ב-2016 אף אירעה מלחמה בת ארבעה ימים. במשך תקופה זו פעלה "קבוצת מינסק" שבחסות "הארגון לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה" (אבש"א, OSCE) ובהובלת רוסיה, ארצות הברית וצרפת, כדי לתווך בין הצדדים, אך היוזמות השונות שהועלו לא הובילו להסכמות ביניהם.

בינתיים, במשך שלושים השנים האחרונות, חל שינוי ביחסי הכוחות. אזרבייג'ן, שבתחילת שנות התשעים הייתה מוכה ומובסת, התפתחה כלכלית בזכות משאבי הנפט והגז של הים הכספי ובזכות השקעות בין-לאומיות שזרמו אליה. המדינה התעשרה, צבאה התחזק ואוכלוסייתה גדלה. ארמניה לעומתה נותרה מדינה נחשלת, ענייה, נעדרת משאבים, עם אוכלוסייה קטנה וכלואה בין אזרבייג'ן לבין תורכיה, העויינות אותה. ההנהגה האזרית ביטאה במשך שנים חוסר רצון להשלים עם התבוסה ההיסטורית, ואילו בארמניה שלטה עד 2018 "חבורת קרבאך" – כוחות פוליטיים המזוהים עם החבל ומתנגדים לפשרה.

סבב הלחימה ביולי 2020 שקדם למלחמת קרבאך השנייה

ביולי 2020 התרחש סבב לחימה משמעותי נוסף בעצימות גבוהה בין הארמנים לאזרים, והוא נמשך ארבעה ימים. סבב יולי היה יוצא דופן בהשוואה לאירועי העבר האלימים בין המדינות מבחינת המיקום הגיאוגרפי של חילופי האש. הם החלו באזור טובוז (Tovuz), ליד מפגש הגבולות של ארמניה, אזרבייג'ן וגאורגיה – הרחק מצפון לקרבאך ולשטחים האזריים הכבושים. תקרית זו ביטאה את עוצמת המעורבות של רוסיה ושל תורכיה ואת עוצמת העימות העקיף ביניהן, והייתה סימן מטרים למעורבותן במלחמת קרבאך השנייה חודשיים מאוחר יותר.

החשיבות המיוחדת של האזור שבו התרחשה התקרית היא קרבתו לצינורות יצוא אנרגיה שיעדם העיקרי הוא תורכיה. הצינורות העוברים מאזרבייג'ן דרך גאורגיה מספקים לתורכיה אנרגיה לצריכתה המקומית וכן הופכים את תורכיה למדינת מעבר אנרגיה לאירופה. מוצאו של צינור הנפט באקו-טביליסי-ג'יהאן בים הכספי, הוא חוצה את אזור טובוז באזרבייג'ן שמדרום לגאורגיה ומגיע ליעדו הסופי בנמל ג'יהאן שבתורכיה, לחוף הים התיכון, משם מיוצא הנפט לשווקים העולמיים. בנתיב מקביל (מאזרבייג'ן לגאורגיה ומשם לתורכיה) עובר "מסדרון הגז הדרומי" – כמה צינורות המובילים גז טבעי מהים הכספי לאירופה. הצינור הטרנס-אנטולי (TANAP), מגבול גאורגיה-תורכיה ועד גבול תורכיה-יוון, הושלם ב-2018. הקמת

"מסדרון הגז הדרומי" כולו התקדמה בקצב מהיר לקראת סיום הפרויקט, עם תחילת הפעלתו הראשונית (בנובמבר 2020) של הצינור הטראנס-אדריאטי (TAP), העובר מגבול תורכיה-יוון עד איטליה (וממשיך למדינות נוספות בדרום אירופה).⁵⁰ "מסדרון הגז הדרומי" מתחרה בצינורות הגז הרוסיים לאירופה, שחלקם גם כן עוברים דרך תורכיה – סוגיה בעלת חשיבות אסטרטגית למוסקבה.

סבב הלחימה ביולי 2020 שיקף עימות עקיף בין רוסיה לתורכיה כי במהלכו שימשה ארמניה מנוף בידי רוסיה נגד תורכיה. הארמנים והאזרים האשימו זה את זה באחריות לפרוץ מעשי האיבה, אך המרחב שבו התלקח העימות מחזק את הסברה כי ארמניה בשליחות מוסקבה יזמה פרובוקציה בסמיכות לצינורות הגז מאזרבייג'ן לתורכיה. במהלך סבב הלחימה ציטטה סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס מקור מ"גזפרום ארמניה", חברת בת של חברת הענק הרוסית "גזפרום", שלפיו כמה מן הצינורות של "גזפרום ארמניה" ניזוקו במהלך האירוע.⁵¹ די היה בכך כדי להביא למעורבות רוסית, ואכן שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב שוחח בטלפון ב-13 ביולי עם עמיתו משני הצדדים בסכסוך כדי לדרוש מהם הפסקת אש.⁵² הרוסים, למורת רוחם של האזרים, שיגרו בימי סבב הלחימה מטוסי תובלה צבאיים שנשאו סיוע מרוסיה לארמניה.

נשיא תורכיה רג'פ טאיפ ארדואן פרסם ב-14 ביולי הודעה חריפה והתחייב בה שתורכיה תתמוך באזרבייג'ן בהתנגשויות הצבאיות בינה לבין ארמניה. כמו כן הצהיר שמאחורי ארמניה ניצב כוח גדול בהרבה, ורמז בכך לרוסיה.⁵³ ביטויי התמיכה התורכית באזרבייג'ן כווננו הפעם לא רק כלפי ארמניה, אלא גם כלפי מוסקבה בשל תמיכתה בירואן במהלך התקרית ולאחריה. כעשרה ימים אחרי סיום סבב הלחימה שוחחו נשיא רוסיה ולדימיר פוטין והנשיא ארדואן בטלפון ודנו בהסלמה לאורך גבול ארמניה-אזרבייג'ן. פוטין ביטא נכונות לתאם את המאמצים במגמה להביא ליציבות באזור, ושני הנשיאים פתחו דו-שיח ישיר, מעל לראשיהם של מנהיגי ארמניה ואזרבייג'ן, בנוגע ליציבות בקווקז ולמגוון נושאים רחבים יותר מן הסכסוך הארמני-אזרי.⁵⁴

⁵⁰ "TAP Starts Transporting First Gas", *Trans Adriatic Pipeline*, December 31, 2020.

<https://www.tap-ag.com/news/news-stories/tap-starts-transporting-first-gas>.

⁵¹ "Gazprom Armenia Report Damaged Pipeline Near Border with Azerbaijan", *Tass*, July 14, 2020.

<https://tass.com/world/1178433>.

⁵² "Press Release on Foreign Minister Sergey Lavrov's Telephone Conversations with Armenian Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan and Azerbaijani Foreign Minister Elmar Mammadyarov", *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, July 13, 2020.

https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4229316.

⁵³ Fehim Tastekin, "Is Erdogan After a Caucasus Adventure?", *Al-Monitor*, July 17, 2020.

<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/07/turkey-russia-armenia-azerbaijan-clashes-erdogan-adventure.html>.

⁵⁴ אבינעם עידן, "רוסיה ותורכיה: מאחורי ההתנגשויות בין ארמניה – אזרבייג'ן?", קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 23 בספטמבר 2020.

https://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il/index.php?option=com_sppagebuilder&view=page&id=49;

Avinoam Idan, "Russia and Turkey: Behind the Armenia-Azerbaijan Clashes?", *The CACI Analyst*, August 31, 2020.

<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13636-russia-and-turkey-behind-the-armenia-azerbaijan-clashes?.html>.

מלחמת קרבאך השנייה

מלחמת קרבאך השנייה בין ארמניה לבין אזרבייג'ן החלה ב-27 בספטמבר 2020 בהפעלת כוחות צבא גדולים על ידי שני הצדדים. הארמנים והאזרים האשימו זה את זה באחריות לפתיחת הלחימה, אולם במקרה זה סביר יותר שהיו אלה האזרים שחתרו ללחימה ויזמו את ההסלמה. את הזמן שעבר בין סבב הלחימה של יולי לסוף ספטמבר ניצל צבא אזרבייג'ן לאימונים אינטנסיביים עם צבא תורכיה ולהצטיידות בנשק תורכי, בפרט במטוסים ללא טייס מסוג "Bayraktar" בעלי יכולת התקפית (להלן: מל"טים תוקפים).⁵⁵

מימוש הסדר הפסקת האש במלחמת קרבאך השנייה. נכון לינואר 2021.

במשך כל המלחמה בת ה-44 ימים הייתה ידם של האזרים על העליונה. ניכר היה כי לצבא האזרי יש עדיפות טכנולוגית על הצבא הארמני, שהיה חמוש בנשק סובייטי ורוסי, רובו מיושן, ולא הצליח לייצר מענה לעליונות האווירית האזרית. הצבא האזרי השמיד ציוד צבאי ארמני רב באמצעות מל"טים תוקפים מתוצרת תורכית וישראלית. במהלך הקרבות סבלו כל אחד מהצדדים מאלפי אבדות בנפש, והאזרים הצליחו לכבוש חלקים נרחבים מהשטחים שהיו בשליטת הארמנים (בקרבאך גופא ובשאר השטחים האזריים הכבושים). שיאה של המתקפה האזרית היה בכיבוש עיר המבצר ההיסטורית-אסטרטגית שושה (Shusha). המשמעות הצבאית של ההשתלטות על שושה הייתה שליטה באש על בירת קרבאך סטפנקרט (Stepanakert) ועל "מסדרון לצ'ין"

⁵⁵ Ece Toksabay, "Turkish Arms Sales to Azerbaijan Surged Before Nagorno-Karabakh Fighting", *Reuters*, October 14, 2020.

<https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey-arms-int-idUSKBN26Z230>.

(Lachin) – מעבר הררי המחבר את ארמניה לקרבאך.

התבוסה הצבאית המוחצת אילצה את ארמניה לקבל ב-9 בנובמבר הפסקת אש בתנאים משפילים, בראייתה – להסיג את כוחותיה מכל השטחים האזריים שכבשה במלחמת קרבאך הראשונה (לא רק את קרבאך); להשאיר בידי האזרים חלקים ניכרים מדרום קרבאך שנכבשו במלחמה, לרבות שושה; להסכים שייכנס לקרבאך כוח שמירת שלום רוסי בן כ-2,000 חיילים שתפקידו לערוב ליישום הפסקת האש; ולהתחייב למסדרון תחבורתי בין אזרבייג'ן לבין מובלעת נחצ'יבאן האזרית, השוכנת בין ארמניה לבין תורכיה. בתמורה נותר חלק גדול משטח קרבאך (שלא נכבש על ידי האזרים) בשליטת הארמנים, והרוסים ערבים לביטחונם ולגישה אליו מארמניה דרך "מסדרון לצ'ין". כמו כן אמורים להיבנות נתיבים תחבורתיים משופרים בין ארמניה לבין קרבאך.

תורכיה התגייסה לחלוטין במהלך הלחימה לטובת אזרבייג'ן והעניקה גיבוי מדיני לתביעותיה מארמניה (שבסופו של דבר אכן התקבלו), ואילו רוסיה – בעלת הברית העיקרית של ארמניה, נמנעה מלהגיש לה סיוע צבאי נרחב, וכנראה שגם הסיוע שנתנה לה שלא בפומבי היה בלתי מספק. מאחר שמבחינת החוק הבין-לאומי הלחימה התנהלה בשטחים אזריים שארמניה כבשה, אימצה מוסקבה עמדה כי לא מדובר באיום על ארמניה המחייב אותה להגיע לעזרת ירוואן על פי הסכמי הגנה משותפת.

למן הימים הראשונים של הלחימה לא הועילו ניסיונות התיווך של גורמי המפתח ב"קבוצת מינסק", בהם רוסיה, ארצות הברית, צרפת והאיחוד האירופי. אלה לחצו על שני הצדדים להגיע להפסקת אש מיידית. בתנאי להפסקת האש דרש נשיא אזרבייג'ן אילהאם אלייב (Aliyev) מארמניה לסגת מכל השטחים האזריים הכבושים. הוא סירב לדון מחדש על סטטוס קרבאך ודרש ליצור מסגרת חדשה לתיווך בין הצדדים שהייתה מעניקה לתורכיה מעמד זהה לזה של רוסיה. הארמנים סירבו לתנאים האזריים משום שהאמינו בכוח העמידה של חייליהם וקיוו שיצליחו בשיטות של לחימה הררית להתמודד עם המתקפה האזרית. מוסקבה אימצה את התביעות האזריות, אך לא הייתה נכונה להעניק לתורכיה תפקיד רשמי במעמד השווה למעמד שלה. התבוסה הארמנית וההתפשרות האזרית בנוגע לתפקיד הרשמי של תורכיה סללו את הדרך להפסקת האש, והנשיא פוטין שימש הערב הרשמי היחיד לקיומה.

בחודשים שחלפו מאז הפסקת האש התפרסו החיילים הרוסים בקרבאך במבצע צבאי מופתי – חוצצים בין הצדדים, מסייעים לארמנים בשיקום ומפקחים אחר נסיגת הכוחות הארמניים מהשטחים האזריים. אזרבייג'ן ומנהיגה אלייב שבעי רצון מהישגם הצבאי, המדיני והטריטוריאלי. האזרים ארגנו מצעד צבאי אדיר ממדים בבאקו והציגו בו שלל רב של נשק ארמני, והם נערכים להשקעות לשיקום השטחים שחזרו לרשותם. במצעד בבאקו השתתפו גם חיילים תורכים, ונשיא תורכיה ארדואן הוצג בו כשותף מלא לניצחון. התורכים והאזרים עמדו על כך שלתורכים יהיה תפקיד משלים לזה הרוסי, ובסוף ינואר נפתח באזרבייג'ן מרכז רוסי-תורכי משותף לפיקוח על הפסקת האש. מאז סיום המלחמה מתחולל בארמניה משבר פוליטי

מתמשך. את ראש הממשלה ניקול פשיניאן (Pashinyan) מאשימה האופוזיציה, ובפרט "קבוצת קרבאך", באחריות להפסד, ומופעל עליו לחץ להתפטר.⁵⁶

ההשלכות הגיאואסטרטגיות של המלחמה על מאזן הכוחות בדרום הקווקז

סבב הלחימה מיולי 2020 המחיש את האיום הצבאי הארמני על צינורות יצוא האנרגיה של אזרבייג'ן, ולכן מינפו אותו אזרבייג'ן ותורכיה כדי לשנות במידה ניכרת את הסטטוס־קוו שהתהווה במרחב בשלושים השנים האחרונות. באקו מימשה את היתרון הצבאי המכריע שלה – יתרון שבנתה במשך שנים ושעיקרו אמצעי לחימה מישראל ומתורכיה. היא השתמשה בגיבוי התורכי האיתן, במצב העדין של מוסקבה בנוגע לעימות ובתלות המתהווה של אירופה בגז האזרי, כדי להדוף לחצים לסיים את הלחימה בטרם תצבור הישגים. באקו פעלה בחלון הזדמנויות נוח – מערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית הגבילה את המעורבות של הפזורה הארמנית־אמריקאית המשפיעה, ומגפת הקורונה הסיטה את הקשב של המנהיגים הבין־לאומיים.

ארמניה מצאה עצמה בלתי מוכנה למלחמה, אף כי פערי העוצמה המתרחבים בינה לבין אזרבייג'ן היו גלויים לכול במשך שנים, ואף כי באקו איימה כבר זמן רב באפשרות כי תחזיר את שטחיה האבודים בכוח הנשק. גם בניין הכוח האזרי במל"טים ותוקפים לא היה סוד בשנים האחרונות. נוסף על נתוני היסוד הבעייתיים – נחיתות צבאית, כלכלית, דמוגרפית ומדינית לעומת אזרבייג'ן וניתוקה הגיאוגרפי מרוסיה – ההפסד הארמני טמון בהתערערות היחסים בין מוסקבה לירואן בשנים שקדמו למלחמה. מאז עלייתו לשלטון ב־2018, נישא על כנפי מהפכה עממית, ביקש ראש הממשלה של ארמניה פשיניאן להתקרב למערב על חשבון יחסי הקרבה המסורתיים עם רוסיה. עם זאת התבוסה דוחקת את ארמניה ואת פשיניאן עצמו (אם ישרוד את הטלטלה הפוליטית הנוכחית בירואן) לתלות עמוקה עוד יותר ברוסיה ומפקידה את השליטה בקרבאך בידי החיילים הרוסים. השינויים הפוליטיים בירואן עלולים להעלות מחדש לשלטון את אנשי "חבורת קרבאך", אף הם נאמנים לרוסיה.

נוסף ליחסיה הקרובים עם ארמניה רוסיה הקפידה לשמור לאורך שנים על דו־שיח ידידותי עם אזרבייג'ן ואף נמנתה עם ספקי הנשק הגדולים שלה. במשבר אימצה רוסיה עמדה רשמית של מתווך ניטרלי והייתה שחקן המפתח בהשגת הסכם הפסקת הלחימה. רוסיה ניהלה את המשבר על פי האינטרסים שלה, ומה שנראה תחילה כעמדה פסיבית התברר כתמונה מטעה. רוסיה השיגה את מטרותיה הן בחיזוק אחיזתה בדרום הקווקז (החיילים הרוסים בקרבאך הם מנוף לחץ גם כלפי האזרים), החצר האחורית שלה, והן ביצירת מסגרת חיונית לדו־שיח נרחב בינה לבין תורכיה בנסיבות הנוחות לה. גם היעדרותה של "קבוצת מינסק", ובפרט של ארצות הברית ושל צרפת, ממתן החסות להפסקת האש נתפסת הישג בקרמלין.

⁵⁶ "Armenia: Thousands Rally Against PM Nikol Pashinyan", DW, February 20, 2021. <https://p.dw.com/p/3peIB>.

רווח אפשרי נוסף עבור רוסיה עשוי להיות בדמות כוח מיקוח מתחזק ביחס לגאורגיה השכנה. פיתוח מסדרון התחבורה מאזרבייג'ן לטורקיה דרך ארמניה - מרכיב בהסכם הפסקת האש בנובמבר - עשוי להחליש בטווח הארוך את מעמדה של גאורגיה כחוליה חיונית במסדרונות האנרגיה באזור הקווקז, ובכך להפוך את טביליסי לפגיעה יותר ללחץ רוסי.⁵⁷

בה בעת נשאה רוסיה גם במחירים תדמיתיים גבוהים. ראשית, היא הצטיירה כמי שלא נרתמה לעזרתה של בעלת הברית הקרובה ביותר שלה במרחב הפוסט-סובייטי - ארמניה. שנית, הנשק הרוסי שבו היה חמוש הצבא הארמני, זכה לתדמית של נשק נחות מן הטכנולוגיה המערבית שהייתה ברשות האזרים, ותדמית זו הובילה את מערך התקשורת וההשפעה התודעתית הרוסי להסביר כי בידי צבא רוסיה נשק עדיף מזה שהיה ברשות הארמנים. ולבסוף, מוסקבה נאלצה "לבלוע" את התחזקות ההשפעה התורכית בדרום הקווקז. בחודשים שעברו מאז הפסקת האש ביקשה רוסיה להוסיף ולהגביל את הישגי התורכים, ולכן המאבק בין השתיים על ההשפעה במרחב יוסיף להיות דינמי.

תורכיה העניקה לאזרבייג'ן גיבוי מוחלט במלחמה. יש עדויות שהיא דחפה את באקו למלחמה, שמפקדים תורכים סייעו לאזרים בניהול הלחימה ושנעשה שימוש בשכירי חרב מסוריה לטובת האזרים. תורכיה נתפסת המנצחת הגדולה בעימות. המלחמה לא רק חיזקה את מעמדה באזרבייג'ן, אלא גם הותירה רושם של ניצחון היכולת הצבאית והטכנולוגית התורכית, בפרט של המל"טים התוקפים. המלחמה בקרבאך הייתה עימות שלישי ברצף ב-2020, שבו תורכיה מצאה עצמה מתעמתת עם רוסיה באמצעות שלוחים. קודם לכן, במרס, החליפו השתיים מהלומות באמצעות משטר אסד ובאמצעות מיליציות פרו-תורכיות בחבל אדלב שבסוריה, ובחודשי הקיץ התלהט המאבק בלוב, שבו מוסקבה ואנקרה תמכו בסיעות יריבות.

סוגיות המחלוקת הרבות בין רוסיה לבין תורכיה ממחישות כי מערכת היחסים בין השתיים כוללת ניגודי אינטרסים רבים. אנקרה משתמשת בעימותים הללו עם רוסיה כדי לשווק את עצמה לאירופים ולארצות הברית כחסם מרכזי מפני השפעה רוסית בקווקז, במזרח התיכון ובאגן המזרחי של הים התיכון. הדבר חשוב לה במיוחד עם כניסתו של ממשל בידן, העלול להיות ביקורתי כלפי ארדואן. כדי לשפר את תדמיתה של תורכיה, התורכים אף מעלים אפשרות להתפייסות היסטורית עם ארמניה.⁵⁸

עם זאת בין רוסיה לתורכיה יש תלות הדדית מורכבת. אף כי שני המנהיגים, פוטין וארדואן, אינם חוששים להלך על הסף, נראה שיש להם עניין להמשיך בשיתופי הפעולה ולהימנע מקרע. מכל מקום העימות בקרבאך משתלב במערכת יחסים סבוכה זו, המערבת תחרות עם שיתוף פעולה רוסי-תורכי בנוגע לאספקת אנרגיה לאירופה. מצד אחד רוסיה בונה צינורות גז לתורכיה כדי לייצא דרכה גז לדרום אירופה ולעקוף את אוקראינה, שהפכה יריבתה של רוסיה מאז 2014. ומהצד האחר יש לרוסיה ולתורכיה ניגודי

⁵⁷ Thomas De Waal, "In Georgia, a New Crisis That No One Needs", *Carnegie-Europe*, February 25, 2021. <https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/83935>

⁵⁸ Amberin Zaman, "Turkey's Talk of Peace with Armenia Rings Hollow", *AlMonitor*, February 4, 2021. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2021/02/erdogan-turkey-normalize-united-states-azerbaijan.html>.

אינטרסים בכל הנוגע לצינורות הגז מאזרבייג'ן ולמגוון הפרויקטים האפשריים להובלת אנרגיה מהאגן המזרחי של הים התיכון ומלוב לאירופה.

המסדרון היבשתי שהוסכם בהפסקת האש, בין אזרבייג'ן לתורכיה דרך שטח ארמניה וחבל נחצ'יבאן, עשוי להיות חיזוק נוסף להשפעה התורכית במרכז אסיה ובקווקז. עם זאת גם למימוש הסדר זה משמשת החסות הרוסית מנגנון איזון.⁵⁹

אף שאיראן ניסתה להציג עצמה ניטרלית בסכסוך, היא קרובה יותר לרוסיה ולארמניה, ומתח קבוע שורר בינה לבין אזרבייג'ן, המעדיפה התקרבות לארצות הברית ולישראל. במהלך המשבר בקרבאך שילבה ההנהגה האיראנית הצהרות ניטרליות הקוראות להפסקת אש (ואף הציגה תוכנית מדינית עצמאית הקוראת לכך) עם ריכוז כוחות בגבול עם קרבאך שנועד להרתיע את הכוחות האזריים. כמו כן איראן אפשרה מעבר של סיוע צבאי רוסי דרך שטחה למורת רוחה של באקו. תוצאות המלחמה יובילו לחיזוק ההשפעה התורכית והרוסית במרחב, מה שיגביל את חופש הפעולה האיראני בו. כמו כן תוצאות המלחמה מגבילות לפי שעה את ההשפעה האמריקנית והצרפתית-אירופית במרחב, מה שעשוי להיתפס בחיוב בטהראן.⁶⁰

הזווית הישראלית

ישראל שמרה על ניטרליות מוצהרת כלפי המלחמה בקרבאך. עם זאת בשנים האחרונות הפכה ישראל לאחת מספקיות הנשק העיקריות של אזרבייג'ן, והתפתח שיתוף פעולה אסטרטגי בין שתי המדינות. ישראל ניצבה באור הזרקורים במהלך המלחמה עקב הדיווחים בדבר הישגיו של הנשק הישראלי, ובפרט של המל"טים התוקפים, וכן עקב הדיווחים כי הסיוע הישראלי לאזרבייג'ן נמשך תוך כדי הלחימה. ארמניה החזירה בשל כך את שגרירה מתל אביב כבר בתחילת המלחמה, ובסביבה התקשורתית הרוסית גברה הביקורת על ישראל, וזו נשאה לעיתים גוון אנטישמי.

בראיה עתידית ההצלחה האזרית במלחמה עשויה לתרום לביסוס היחסים ההדוקים בין באקו לירושלים. ישראל נחשבת בבאקו לשותפה קרובה שתרמה רבות להישגים בלחימה, ובעקבות הניצחון נראו ברחובות העיר דגלים ישראלים לצד הדגלים האזריים והתורכיים. מחד גיסא הרחבת ההשפעה התורכית באזרבייג'ן עלולה לבוא על חשבון זו הישראלית. מאידך גיסא אפשר להעריך כי האזרים מעוניינים להימנע מתלות בשחקן יחיד, ובכך ישראל עשויה להיות להם לעזר. שיתוף הפעולה האזרי-ישראלי נחשב גם לאחד המאמצים להתקרבות תורכית-ישראלית בחודשים האחרונים. אין לישראל דבר נגד הארמנים, והיא הייתה

⁵⁹ ליאור ברוקר, "שובם של המסדרונות היבשתיים לקווקז – משמעויות לאזור ולישראל", קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, דצמבר 2020. <https://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il/index.php/the-return-of-the-land-corridors-to-the-caucasus-meanings-to-the-region-and-israel>.

⁶⁰ Emil Avdaliani, "After the Karabakh War, Iran Faces Stiff Competition in the Caucasus", BESA, Bar-Ilan University, February 1, 2021. <https://besacenter.org/perspectives-papers/caucasus-iran-influence>.

רוצה לשקם את הקשרים עימם. עם זאת סביר שהאווירה בירואן לא תהא נוחה לכך בעתיד הקרוב. סביר להניח כי בעקבות העימות ארמניה תשוב ותהדק את קשריה עם איראן.

בראיה רחבה יותר, חרף ההבדלים הרבים, ראוי שישראל תוסיף להעמיק בלמידה על המעורבות הרוסית המדינית והצבאית במלחמה זו – דוגמה אפשרית לאופן שבו רוסיה עשויה להתנהל במערכה עתידית בזירה הצפונית. במלחמת קרבאך התבלטו הסבלנות האסטרטגית הרוסית, הנכונות לשלם מחיר תדמיתי למען הישג אסטרטגי ארוך טווח וחוסר הרצון לסכן חיילים רוסים למען מטרה שאינה משרתת את מוסקבה במישרין. העימות משקף גם את המשקל הכבד של מסדרונות האנרגיה לשוק האירופי בחשיבה האסטרטגית הרוסית, ואלה עלולים לחדד ניגודי אינטרסים בין מוסקבה לירושלים בפרויקט הובלת הגז הישראלי לאירופה.